

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ» ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

Գաղիկ ԳԱԳՅԱՆ

**ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

ԵՐԵՎԱՆ - 2002

Տնտեսական զարգացման հիմնադրույթները ազգային անվտանգության համատեքստում

Ազգային անվտանգության կապը տնտեսության զարգացման հիմնախնդիրների հետ ունի երկակի բնույթ՝

1. Ազգային արժեքների պահպանման եւ զարգացման համար անհրաժեշտ տնտեսական հիմքի ապահովում
2. Տնտեսական գործունեության նկատմամբ պատերճալիստական մոտեցում՝ պայմանավորված ազգային անվտանգության պահանջներով:

Առաջին դեպքում տնտեսական զարգացման ցուցանիշներն ուղիղ կապի մեջ են ազգային անվտանգության հիմնախնդիրների հետ: Այսինքն՝ որքան հզոր լինի տնտեսությունը, այնքան նպաստավոր պայմաններ կստեղծվեն ազգային անվտանգության ապահովման համար: Այստեղ տնտեսական զարգացումը միտված է երկու նպատակային ցուցանիշների՝ տնտեսական արդյունավետության և սոցիալական արդարության հավասարակշռված, առավել հնարավոր արագ աճին, որը միաժամանակ պետք է զուգակցվի տնտեսական մեխանիզմի հուսալի գործունեությամբ՝ այսինքն տնտեսական անվտանգության ապահովմամբ: Ինքնին հասկանալի է, որ բացարձակ անվտանգություն ապահովել հնարավոր չէ, քանի որ յուրաքանչյուր տնտեսական գործունեություն իր մեջ որոշակի ռիսկ է պարունակում: Ընդ որում, որքան մեծ է ակնկալվող շահույթը, այնքան բարձր է ռիսկի չափը: Այս հարաբերակցությունների ողջամիտ չափերի որոշումը զուտ տնտեսական հարց չէ. այստեղ պետք է հանդես գան ազգային անվտանգությունն ապահովող բոլոր ինստիտուտներն՝ անխտիր:

Տնտեսական գործունեության նկատմամբ պատերճալիստական մոտեցումը ենթադրում է տնտեսական գործունեության որոշակի տեսակների սահմանափակում՝ ելնելով ազգային անվտանգության ոչ տնտեսական չափանիշներից: Այս գործառույթն իրականացնողը պետությունն է, որի մոտեցումները ձևավորվում են ազգային անվտանգության այլ ինստիտուտների ազդեցության ներքո:

Այսպիսով՝ տնտեսական զարգացման և ազգային անվտանգության

հարաբերակցության խնդիրը վերոհիշյալ երկու մոտեցումների նպաստավոր հարաբերակցությունն է, որտեղ գլխավոր դերն իհարկե պատկանում է առաջինին: Բանն այն է, որ տնտեսական զարգացման գործընթացները բավականին զգայուն են շուկայական հարաբերություններով չպայմանավորված սահմանափակումների նկատմամբ: Այսինքն՝ տնտեսական համակարգն անզգույշ և չհիմնավորված քայլերի դեպքում կարող է փլուզվել՝ ազգային անվտանգությունը զրկելով նյութական հիմքից:

Ներկայացվող աշխատությունը հիմնված է այս հարցերի վերաբերյալ համաշխարհային փորձի ուսումնասիրության և մասնագիտական դիտարկումների վրա:

I. Հայաստանի հանրապետության տնտեսության վերլուծությունն ազգային անվտանգության տեսակետից

Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս տնտեսական իրավիճակը հասկանալու համար վերլուծությունը պետք է սկսել դեռևս խորհրդային ժամանակաշրջանից: Խորհրդային տնտեսությունն իրենից ներկայացնում էր փակ տնտեսական համակարգ, որտեղ արտաքին տնտեսական կապերն իրենց մասշտաբներով զգալիորեն զիջում էին ներքին տնտեսական կապերին: Սա պայմանավորված է միայն քաղաքական և գաղափարական շարժառիթներով, այլ հատուկ է բոլոր մեծ տնտեսություններին, այդ թվում նաև՝ ԱՄՆ-ին կամ Չինաստանին: Հայաստանն այդ տնտեսական համակարգում ինդուստրիալիզացված և այդ համակարգի չափանիշներով՝ բարձր տեխնոլոգիաների երկիր էր: Ո՞րն էր դրա պատճառը: Հայաստանը հարուստ էր բնական ռեսուրսներով, իսկ գյուղատնտեսության համար պիտանի տարածքները փոքր չափեր էին կազմում: Սակայն Հայաստանն օժտված էր բարձր, որակյալ աշխատուժով, որն իր հերթին հայ ազգի՝ կրթության նկատմամբ ավանդականորեն բնորոշ մեծ ձգտման արդյունքն էր: Ելնելով համաշխարհային փորձից, պետք է ասել սա է այն գործոնը, որը վճռական դեր է խաղում տնտեսապես զարգացած երկիր դառնալու հարցում: Եվ պատահական էր, որ Հայաստանը խորհրդային տնտեսական համակարգում ուներ զարգացած երկրի կարգավիճակ: Հայաստանին հատուկ էին զարգացած երկրներին բնորոշ գրեթե բոլոր չափանիշները: Այն ներմուծում էր հումք, գյուղատնտեսական ապրանքներ, վառելանյութ և արտահանում էր արդյունաբերական ապրանքներ, որոնց մեջ քիչ էր, խորհրդային համակարգի չափանիշներով, բարձր տեխնոլոգիական արտադրանքի չափը: Հայաստանի բնակչության կենսամակարդակը զգալիորեն բարձր էր խորհրդային շատ այլ շրջանների կենսամակարդակից: Հարկ է նշել, որ այն ժամանակաշրջանի Հայաստանի տնտեսական դիրքը շատերի կողմից ընկալվում է՝ որպես խորհրդային տնտեսակարգի անհեթեթություն կամ էլ՝ կոմունիստական ազգային քաղաքականության արդյունք: Տնտեսական անհեթեթություն է համարվում այն, որ Խորհրդային Միության այլ տարածքներից Հայաստան էր ներմուծվում հումք՝ այդ հումքի հիման վրա արտադրությունները տեղում հիմնե-

լու փոխարեն: Առաջին հայացքից տարօրինակ թվացող այս երևույթը փորձում են բացատրել նաև տոտալիտարիզմի հիմքերից, այսինքն՝ խորհրդային ղեկավարությունը փորձում էր արհեստականորեն ամբողջացնել տնտեսությունը՝ հանրապետություններին իրարից և ըստ այդ էլ կենտրոնից կախվածության մեջ պահելու նպատակով: Այնինչ պատճառը հիմնականում տնտեսական էր՝ հումքով հարուստ տարածաշրջանների ողջ ռեսուրսները, որպես կանոն, ուղղվում են դրա համար անհրաժեշտ որոշակի նախնական վերանշակման և արտահանման համար: Սա թելադրվում է տնտեսական արդյունավետության պահանջներից, որը հատուկ է ինչպես շուկայական, այնպես էլ՝ պլանային տնտեսություններին: Այլ հարց է, թե տնտեսության այդ երկու ձևերն ինչ չափով են կարողանում գործնականում իրականացնել արդյունավետության աճի տեմպերը:

Խորհրդային քաղաքական համակարգի փլուզումից հետո սկսվեց տնտեսական համակարգի փլուզումը: Այն սկսվեց ազատականացումից, որի հետևանքով համակարգը դարձավ ավելի բաց: Համակարգ ներխուժեցին արտասահմանյան մրցակիցներն իրենց՝ տեխնոլոգիայես ավելի բարձր արտադրանքով, որի արդյունքում առաջին հերթին և հիմնականում տուժեցին համակարգի տնտեսապես զարգացած երկրների կարգավիճակ ունեցող հանրապետությունները: Եվ եթե դրան ավելացնենք նաև քաղաքական համակարգի փլուզումով պայմանավորված տրանսպորտային ծախսերի կտրուկ աճը՝ ընդհուպ մինչև այդ կապերի խզումը, պատկերն էլ ավելի ամբողջական կդառնա: Վերոհիշյալ երկրների առևտրապայմանները կտրուկ վատթարացան, ինչը բերեց նրանց բարեկեցության աննախադեպ անկմանը:

Այս իրավիճակում Հայաստանում ֆորմալ տեսակետից իրականացվեցին հիմնարար տնտեսական բարեփոխումների ռազմավարության հիմնական երեք միջոցառումներ, այն է՝ մակրոտնտեսական կայունացում, տնտեսության ազատականացում և պետական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհում: Սակայն անտեսվեց մի կարևոր հանգամանք՝ Հայաստանը չի կարող վերոհիշյալ պարամետրերով զարգացած երկիր լինել, քանի որ նրա զրեթե միակ նշանակալից ռեսուրսը մարդկային կապիտալն է: Սակայն այդ ռեսուրսի պահպանման և զարգացման ուղղությամբ որևէ էական քայլ չարվեց՝ հաշվի չառնվեց Հայաստանի առանձնահատկությունը: Սա համարժեք է նրան, որ Թուրքմենստանի կամ Ադրբեջանի

նավթն ու գազը, ընդամենը մի քանի տարվա ընթացքում, անհատույց դուրս հոսեն այդ երկրներից: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ վերջին մի քանի տարում այս ուղղությամբ արդեն որոշակի քայլեր են արվում մասնավորապես բարձր տեխնոլոգիաների արտադրության զարգացման նպատակով:

Այսպիսով՝ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունը ներկա դրությամբ իրենից ներկայացնում է փոքր բաց էկոնոմիկա՝ կապիտալի ազատ շարժով: Ազգային արժույթի փոխանակման կուրսը կարգավորվող լողացող է: Թերևս այդպես կարելի է բացատրել վճարային հաշվեկշռի զգալի պակասորդը: Խախտված է ներքին և արտաքին հավասարակշռությունը: Գործազրկության մակարդակը բարձր է, դրա համեմատ բարձր չեն սղաճի տեմպերը: Պետական արտաքին պարտքը ներքին համախառն արդյունքի համեմատ մեծ չափերի է հասնում:

Տնտեսությունը գործնականում դուլարիզացված է: Առկա են հիպերինֆլյացիոն վիճակին հատուկ երևույթներ՝ տնտեսական գործարքների զգալի մասը կնքվում է ոչ թե արժեզրկման սպասումների հիման վրա, այլ ուղղակիորեն՝ արտարժույթով:

Բանկային համակարգը գործում է ոչ բավարար անարդյունավետությամբ: Կանխիկ միջոցների և բանկային ռեզերվների հարաբերությունը ավանդներից զգալիորեն մեծ է, որի հետևանքով դրամական բազմարկիչի արժեքը ցածր է: Այսինքն՝ բանկային համակարգը գործնականում ավանդային փող չի ստեղծում և դրամական առաջարկը հիմնականում սահմանափակվում է բարձր արդյունավետության փողի զանգվածով:

Դրամական բազմարկիչի ցածր արժեքը պայմանավորված է առևտրական բանկերի նկատմամբ բնակչության անվստահությամբ, որի հետևանքով ազգային խնայողությունների մեծ մասը շրջանցում է բանկային համակարգը՝ ֆինանսավորելով ստվերային տնտեսությունը, ծառայելով որպես հարստության պահպանման և հանրապետությունից կապիտալի արտահոսքի միջոց: Այս վերջին երկու ձևերն ուղղակիորեն ճնշում են գործադրում արտարժույթի շուկայի վրա, քանի որ բնակչությունը, որպես հարստության պահպանման միջոց, հիմնականում գործածում է արտարժույթը (դուլարը): Ինչ վերաբերում է կապիտալի արտահոսքին, ապա ներկայիս վիճակում այն հնարավոր է միայն արտարժույթի տեսքով: Այս

երևույթները, ազգային արժույթի կարգավորվող լողացող կուրսի և կապիտալի ազատ շարժի պայմաններում, բացասաբար են անդրադառնում կենտրոնական բանկի միջազգային ռեզերվների վրա՝ նվազեցնելով, առանց այն էլ, սուղ միջոցները:

Այսպիսով՝ հանրապետության եկամուտների հոսքում տեղի են ունենում մեծ կորուստներ, որոնք այլևս չեն վերադառնում ներդրումների և զուտ արտահանման տեսքով:

Դեռևս բավարար չէ ներդրումային նպատակներով կապիտալի ներհոսքը հանրապետություն: Չնայած օտարերկրյա ներդրումների օրենսդրական որոշակի արտոնություններին՝ բացակայում են ներդրումային ռիսկերի պատմեշման մեխանիզմները: Թույլ է զարգացած արտարժույթի շուկան. գործնականում իրականացվում են միայն առձեռն գործարքներ: Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները հիմնականում ուղղված են տնտեսության բնական մենաշնորհ ներկայացնող ճյուղերին, ինչը հանդիպում է քաղաքական ուժերի ընդդիմությանն ու շահարկումներին: Սրանք առաջնահերթ խնդիրներ են, քանի որ Հայաստանի համար տնտեսական աճի հիմնական գործոններից մեկը կապիտալի ներհոսքն է:

Չնայած շուկայական հարաբերություններին՝ անցման շուրջ տասը տարիներին, առ այսօր մշակված չեն հանրապետության տնտեսության էկոնոմետրական մոդելները, առանց որոնց տնտեսական քաղաքականության իրականացումը, թե մակրո և թե միկրո մակարդակներում զգալիորեն բարդ է: Օպերատիվ կառավարման համար ծագում են զգալի դժվարություններ, բարձրանում է հեռանկարային ծրագրերի իրականացման անորոշության աստիճանը: Տնտեսության նկատմամբ պոպուլիստական մոտեցումների հնարավորությունները աճում են: Նման իրավիճակներում հարկ է լինում դիմել համանմանության մեթոդին՝ այսինքն՝ կիրառել այլ երկրների տնտեսական փորձը: Ամենևին չնվազեցնելով այս մոտեցման նշանակությունը՝ պետք է ընդունել, որ ելնելով Հայաստանի Հանրապետության աշխարհաքաղաքական դիրքից, այն չի կարող համդիսանալ բավարար հիմք տնտեսական քաղաքականության մշակման ասպարեզում:

II. Տնտեսական զարգացման հիմնական նպատակները եվ նրանց իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցառումների որակական վերլուծությունը

Տնտեսական զարգացման հիմնական նպատակներն են՝

1. Ներքին հավասարակշռությունը՝
 - լրիվ զբաղվածություն, որը բնութագրվում է տարեկան 2-3 տոկոսի հասնող գործազրկության նորմով՝ ֆրիկցիոն գործազրկություն,
 - տարեկան 2-3 տոկոսը չգերազանցող սղաճի տեմպ:
2. Արտաքին հավասարակշռությունը, որը բնութագրվում է վճարային հաշվեկշռի հավասարակշռությամբ, կամ էլ ժամանակավոր դրական հաշվեմնացորդով՝ միջազգային ռեզերվները համալրելու նպատակով:
3. Տնտեսական աճի օպտիմալ տեմպը, որն ապահովում է կապիտալի կուտակման ոսկե մակարդակին համապատասխան տնտեսական կայունության վիճակ: Այն բնութագրվում է հնարավոր առավելագույն սպառումով:
4. Բարեկեցիկ տնտեսություն.
Այն բնութագրվում է ազգային եկամտի այնպիսի բաշխմամբ, որի արդյունքում հաստատված տնտեսական արդյունավետության և սոցիալական արդարության մակարդակներն ապահովում են հասարակական բարեկեցության առավելագույն չափ:

Չարգացած և հատկապես զարգացող ու տնտեսապես անկայուն երկրներում կարող են լինել նաև միջանկյալ նպատակներ, որոնց իրականացումը պակաս կարևոր չէ, և որոնք իրենց հերթին հանդիսանում են գործիքներ հիմնական նպատակներին հասնելու համար:

Միջանկյալ նպատակներից են՝ արտահանման համեմատ ներմուծման չափի կրճատումը, ներմուծման փոխարինիչների արտադրության խթանումը, տնտեսության այս կամ այն ճյուղի առաջնահերթ զարգացման անհրաժեշտությունը, ներդրումների խթանումը, ազգային խնայողությունների անհրաժեշտ մակարդակի ապահովումը, աշխատուժի միգրացիայի կարգավորումը, տոկոսադրույքի անհրաժեշտ մակարդակի ապա-

հովուներ և այլն:

Այս նպատակների իրականացման հարցում կա հիմնականում երկու գլոբալ մոտեցում, որոնք պայմանավորված են պետության դերով տնտեսական ասպարեզում:

Առաջին դեպքում ենթադրվում է, որ պետությունը տնտեսական ասպարեզում պետք է գրավի պասիվ դիրք: Այսինքն՝ պետությունը տնտեսության որևէ պլանավորում և կարգավորում չպետք է իրականացնի: Եվ ընդհանրապես նրա դերը հիմնականում պետք է սահմանափակվի միայն մասնավոր կապիտալի գործունեության համար անհրաժեշտ օրենսդրական դաշտ ստեղծելով: Ինչ վերաբերում է վերահսկիչ կամ դրամա-վարկային քաղաքականությանը, ապա այն պետք է դրսևորվի բավականաչափ պասիվ ձևով: Եվ բավական է այս ամենն ապահովել, որպեսզի գործեն ազատականացված տնտեսության ինքնակարգավորման ադապտացիոն մեխանիզմները՝ ապահովելով տնտեսական աճ: Սակայն այդ մեխանիզմների հիմնական թերությունն այն է, որ նրանք գործում են երկարաժամկետ հեռանկարում, ինչը կարող է հանգեցնել զգալի բարդությունների երկրի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կյանքում: Հետևաբար նրանց հուսալիության աստիճանն անհամեմատ ցածր է և ազգային անվտանգության տեսանկյունից՝ ոչ պիտանի:

Երկրորդ մոտեցումը պայմանավորված է տնտեսական ասպարեզում պետության ակտիվ կարգավորիչ դերով: Այստեղ հարկ է նշել, որ բացարձակ ազատական տնտեսություն, ինչպես նաև բացարձակ ազատ տնտեսական մրցակցություն իրական տնտեսական համակարգերում գոյություն չունեն: Կարելի է ասել, որ դա արևմտակա է: Իրականում տնտեսական համակարգերը միջանկյալ դիրք են գրավում զուտ կապիտալիզմի և վարչական պլանային տնտեսության միջև: Այս տեսանկյունից նույնիսկ առավել ազատական այնպիսի երկրում, ինչպիսին ԱՄՆ-ն է, պետությունը բավականին ակտիվ դեր է խաղում տնտեսության կարգավորման մեջ՝ բնակչությանը տրամադրելով այնպիսի ապրանքներ ու ծառայություններ, որոնք մասնավոր սեկտորն ի վիճակի չէ արտադրել, կամ էլ արտադրում է ոչ բավարար քանակով: Իսկ եվրոպական երկրներում պետության դերն էլ ավելի մեծ է այս հարցում: Սրանք իրողություններ են, որոնցից ոչ մի շուկայական տնտեսության երկիր չի կարող խուսափել՝ ինչպես տնտեսական, այնպես էլ՝ գործնական բնագավառներում: Իսկ այն երկրներ-

ը, որտեղ այս հարցերին ոչ բավարար մոտեցում է ցուցաբերվում, հայտնվում են տնտեսապես ծանր կացության մեջ:

Ցավոք մեր հանրապետությունում նույնպես նման իրավիճակ էր ստեղծվել ժամանակին՝ ոչ ճիշտ տնտեսական քաղաքականության և պետության կարգավորիչ դերն անտեսելու պատճառով, ինչպես օրինակ բավականին արագ տեմպերով իրականացված համատարած սեփականացման համար համապատասխան պայմաններ ստեղծելու արդյունաբերության և գյուղատնտեսության հետսեփականացման շրջանում արդյունավետ գործունեության ապահովման համար: Մյուս կողմից, Հայաստանի նման փոքր երկրում, որտեղ ներքին շուկաները բավականաչափ փոքր են, մոնոպոլիզացիայի վտանգն ակնհայտ է: Տնտեսության շատ ճյուղեր նույնիսկ կարող են հայտնվել բնական մոնոպոլիզացիայում, երբ մեկ ֆիրմա է ունակ հասնելու մասշտաբի դրական արդյունքի: Նման իրավիճակներում պետք է ասել, որ շուկայական մրցակցությունը խիստ վտանգավոր է, վնասակար և կարող է ընդունել ուժային ձևեր: Այս ամենը հասարակության վրա կարող է ծանր անդրադառնալ, և պետությունը պարտավոր է իրականացնել համապատասխան գնային քաղաքականություն:

Այսպիսով, պետության կարգավորիչ դերը տնտեսության մեջ անժխտելի է: Սակայն միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ այն իրականացնելը բավականին բարդ խնդիր է:

Ինչպես վերը նշվեց, տնտեսական նպատակները բազմաթիվ են, այնինչ տնտեսական քաղաքականության գործիքների թիվը սահմանափակ է: Իսկ տնտեսական քաղաքականության հաջող իրականացումը մեծապես պայմանավորված է նրանով, որ յուրաքանչյուր նպատակի իրականացմանը կցված լինի առնվազն մեկ անկախ գործիք: Հակառակ դեպքում տարվող քաղաքականությունը կարող է ձախողվել: Հետևաբար, տնտեսական քաղաքականության համալիր ծրագրերի մշակման եւ հուսալի իրականացման գործընթացում պետությունը պետք է համախմբի բոլոր հնարավոր գործիքները: Այս ամենը պահանջում է խորը հաշվարկներ, ինչպես՝ մակրո, այնպես էլ՝ միկրո մակարդակներում, եւ որ առանձնապես կարեւոր է՝ այդ հաշվարկները պետք է փոխկապակցված լինեն: Այսինքն համապատասխան մոդելավորման միջոցով պետք է հայտնաբերել միկրոմակարդակից մակրոմակարդակի անցման կապերը, առանց որոնց

պետական ծրագրերն անխուսափելիորեն կկրեն տարանջատված բնույթ եւ նույնիսկ կարող են հակասել միմյանց:

Հարկ է նշել, որ այս հարցերը բավականաչափ լուսաբանված չեն ժամանակակից տնտեսագիտության մեջ, ինչը զգալի դժվարություններ է ստեղծում տնտեսական քաղաքականության հաջող իրականացման գործում:

Տնտեսական քաղաքականության տիպերը հիմնականում երեքն են՝

1. Ծախսերի փոփոխման քաղաքականություն.

Քաղաքականության այս տիպն իր մեջ է ներառում հարկա-բյուջետային եւ դրամա-վարկային քաղաքականությունները:

Հարկա-բյուջետային քաղաքականության գործիքներն են պետական ծախսերը (G) եւ հարկերը (T): Սրանք իրականացնում է կառավարությունը՝ խորհրդարանի կողմից տրված լիազորությունների սահմանում:

Դրամա-վարկային քաղաքականության գործիքներն են՝

-բարձր արդյունավետության փողի զանգվածը (Mh), որն իրենից ներկայացնում է շրջանառության մեջ գտնվող կանխիկ փողի եւ կենտրոնական բանկում պահվող առետրական բանկերի պարտադիր ռեզերվների գումարը,

-դիսկոնտային տոկոսադրույքը (id), որով կենտրոնական բանկը վարկ է տրամադրում առետրական բանկերին:

Այս քաղաքականությունն իրականացվում է կենտրոնական բանկի կողմից:

2. Ծախսերի փոխադրման քաղաքականություն.

Այն բնութագրվում է արժույթային կուրսի փոփոխմամբ (դեվալվացիա կամ ռեվալվացիա): Այս քաղաքականության գործիքն է արժույթի փոխանակման կուրսը (E): Այն իրականացնում է կենտրոնական բանկը:

3. Ուղղակի հսկողություն, որի գործիքներն են՝

-արտաքին առետրի հսկողությունը (ներմուծման տարիքներ եւ բաժնեչափեր, արտահանման օժանդակումներ, առետրական բանկերում ներմուծվող առանձին ապրանքների համար նախնական անտոկոս դեպոզիտների ավանդադրման պահանջ, օտարերկրյա զբոսաշրջիկության,

ինչպես նաեւ ատասահմանում զբոսաշրջիկների ծախսերի սահմանափակում, պետզնումների քաղաքականություն, առողջապահության եւ անվտանգության չափօրինակներ),

-ֆինանսական եւ արժույթային հսկողություն (փաթեթային ներդրումների տեսքով կապիտալի արտահանման վրա հարկ՝ տոկոսադրույքների հավասարեցման նպատակով, արտասահմանում ուղղակի ներդրումների սահմանափակում, սեփական արժույթի ապառնի գնում՝ հավելագնով, բազմակի արժույթային կուրսեր՝ պերճանքի եւ երկրորդական նշանակության ապրանքների ներմուծման համար բարձր, իսկ առաջին անհրաժեշտության ապրանքների ներմուծման համար ցածր արժույթային կուրս, ներմուծման լիցենզիաներ, ներմուծման եւ արտահանման համար տարբեր արժույթային կուրսեր, ընթացիկ օպերացիաներով գործարքների համար հաշվարկների սահմանափակում, կապիտալով գործարքների համար հաշվարկների սահմանափակում, արտահանումից ստացված ողջ արտարժույթի պարտադիր հանձնում պետությանը),

-հսկողության այլ ձեւեր (գների եւ աշխատավարձի վրա հսկողություն, եկանոտների կարգավորման քաղաքականություն):

Ուղղակի հսկողության քաղաքականությունն իրականացվում է կառավարության եւ կենտրոնական բանկի կողմից:

Այսպիսով, պետության տնտեսական կարգավորիչ քաղաքականությունն իրականացվում է վերը նշված գործիքների միջոցով՝ որոշակիորեն սահմանելով նրանց մեծության չափերը:

Ինչպես նշվեց սույն գլխի սկզբում, տնտեսական քաղաքականությունն ուղղված է տնտեսական զարգացման չորս նպատակների իրականացմանը: Սակայն հաճախ պետական մարմիններն իրենց տրամադրության տակ գտնվող բոլոր գործիքներն ուղղում են հիմնականում առաջին նպատակի իրականացմանը՝ այն համարելով առաջնահերթ: Այսինքն խնդիրը սա է՝ բարձրացնել համախառն ներքին արդյունքի չափը՝ միաժամանակ չգերազանցելով սղաճի ընթացքի թույլատրելի մեծությունը: Սա էլ իր հերթին պայմանավորվում է ամբողջական պահանջարկի եւ առաջարկի համադրումով:

Սակայն այս խնդրի ողջ բարդությունն այն է, որ նույն տնտեսական քաղաքականությունն ամբողջական պահանջարկի, առաջարկի եւ սղաճի ընթացքի վրա կարող է թողնել հակադիր ազդեցություններ: Օրինակ՝ պետա-

կան ծախսերի (G) աճը, ընդլայնելով ամբողջական պահանջարկը միաժամանակ կարող է բացասաբար անդրադառնալ սղաճի ընթացքի վրա, կամ որոշակի դեպքերում G-ի աճը կարող է բարձրացնել ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքը՝ նվազեցնելով ներքին ներդրումների չափը:

Ինքնին հասկանալի է, որ այս հարցերին սպառիչ պատասխան հնարավոր չէ տալ առանց քանակական վերլուծության, ինչը հնարավոր է իրականացնել միայն տնտեսական մոդելների առկայության դեպքում: Այդ մոդելների մշակմանը կանդրադառնանք աշխատության հաջորդ գլուխներում, իսկ այստեղ սահմանափակվենք միայն որակական վերլուծությամբ:

Որեւէ կոնկրետ դեպքում որակական վերլուծություն կատարելիս անհրաժեշտ է նախապես նշել՝

-երկրի տնտեսության տիպը՝ այսինքն այն փոքր, թե մեծ էկոնոմիկա է իրենից ներկայացնում: Նշենք, որ փոքր էկոնոմիկա է կոչվում այն երկրի տնտեսությունը, որի ներքին տոկոսադրույքի փոփոխությունը որեւէ ազդեցություն չի թողնում միջազգային շուկաներում գործող տոկոսադրույքի վրա: Ակնհայտ է, որ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունը փոքր էկոնոմիկա է հանդիսանում,

-արժույթի փոխանակման կուրսի տիպը՝ ֆիքսված, լողացող, լողացող կարգավորվող,

-կապիտալի շարժի ձեւը՝ ազատ, թե կարգավորվող:

Նկատի ունենալով, որ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունն իրենից ներկայացնում է փոքր, բաց էկոնոմիկա, արժույթի փոխանակման կուրսը՝ լողացող կարգավորվող, կապիտալի շարժը՝ ազատ, ապա վերլուծություն կատարենք հատկապես այդ դեպքի համար:

Ենթադրենք՝ կառավարությունն ամբողջական պահանջարկն ընդլայնելու նպատակով ցանկանում է իրականացնել վերահսկիչ էքսպանսիա՝ այսինքն մեծացնել պետական ծախսերի չափը: Հասկանալի է, որ նման քայլ կարելի է կատարել պետական բյուջեի պակասորդի մեծացման հաշվին: Պակասորդի աճը ֆինանսավորելու նպատակով պետգանձարանը պետք է իրականացնի լրացուցիչ պետական պարտատոմսերի վաճառք ֆինանսական շուկայում: Պարտատոմսերի առաջարկի ավելացումը կզգի նրանց շուկայական գինը: Քանի որ ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքը հիմնականում պայմանավորված է պետական պարտատոմսերի գնով եւ նրանց կուպոնային դրույքով, ապա շուկայական տոկոսադրույքը կաճի: Կապիտալի ազատ շարժի պայմաններում տեղի կունենա կապիտալի ներ-

հոսք հանրապետություն, որի հետեւանքով կաճի ազգային արժույթի կուրսը: Սա իր հերթին կառաջացնի զուտ արտահանման կրճատում՝ բացասաբար անդրադառնալով առեւտրային հաշվեկշռի վրա, որի հետեւանքով կաճի վճարային հաշվեկշռի պակասորդը: Մյուս կողմից, ի նկատի ունենալով, որ պետական ծախսերը եւ զուտ արտահանումն ամբողջական պահանջարկի վրա թողնում են նույն մոլտիպլիկատիվ արդյունքը, ապա ամբողջական պահանջարկի ընդլայնումն տեղի չի ունենա: Կառավարության ջանքերն ի չիք կդառնան զուտ արտահանման կրճատման պատճառով եւ դեռ ավելին՝ կվատանա վճարային հաշվեկշռի վիճակը:

Ստեղծված իրավիճակը կարող է շտկել բացառապես կենտրոնական բանկը, եթե իհարկե կապիտալի ներհոսքին զուգընթաց իրականացնի համապատասխան դրամական էքսպանսիա՝ այսինքն ավելացնի փողի առաջարկը ֆինանսական շուկայում: Փողի առաջարկի ավելացմանը զուգընթաց կնվազի տոկոսադրույքը, եւ զուտ արտահանումը կընդունի իր նախկին չափերը: Միայն այս դեպքում կառավարության ջանքերն ամբողջական պահանջարկը մեծացնելու ուղղությամբ կարող են հաջողությամբ պսակվել:

Սակայն դա եւս վերջնական լուծում չէ, քանի որ ամբողջական պահանջարկի ընդլայնումը դեռեւս բավարար չէ ներքին համախառն արդյունքի աճի համար: Այստեղ վճռական դեր է խաղում նաեւ ամբողջական առաջարկը՝ իր հնարավորություններով հանդերձ: Դա դեռեւս չօգտագործված ռեսուրսներն են, արտադրական հզորությունները եւ որ ամենակարելու է մարդկային կապիտալը:

Այժմ դիտարկենք այն դեպքը, երբ ամբողջական պահանջարկի ընդլայնման նպատակով նախաձեռնությունն իր ձեռքն է վերցնում կենտրոնական բանկը՝ կատարելով դրամական էքսպանսիա: Փողի առաջարկի մեծացմանը զուգընթաց ֆինանսական շուկայում տեղի կունենա տոկոսադրույքի անկում, ինչը կնպաստի սպառման եւ ներքին ներդրումների աճին: Մյուս կողմից դրամական զանգվածի աճը կզգի դրամի կուրսը արժութային շուկայում՝ նպաստելով զուտ արտահանման աճին: Դրամի արժեզրկումն իր դրական ազդեցությունը կթողնի նաեւ վճարային հաշվեկշռի վրա: Այսպիսով, եթե ամբողջական առաջարկը բավարարում է վերը նշված պայմանները, ապա կենտրոնական բանկի նախաձեռնությունը կարող է հաջողվել:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ վերոհիշյալ պայմանների դեպքում մակրոտնտեսական քաղաքականությունը հիմնականում իրականացվում է

կենտրոնական բանկի կողմից, իսկ կառավարության գործունեությունը ուղղվում է դեպի միկրոնակարգակ՝ ուղղակի հսկողության իրեն վերապահված գործիքների շրջանակում:

Սակայն հարկ է նշել, որ ներկայումս կենտրոնական բանկը խուսափելով ռիսկից, վարում է դրամա-վարկային զուսպ քաղաքականություն: Հետևաբար տնտեսական զարգացման հիմնական գործոնը ներդրումների աճն է, որն ամբողջական պահանջարկի բարձրացման վրա թողնում է լրիվ մուլտիպլիկատիվ արդյունք: Սակայն ներդրումների աճը միևնույն ժամանակ մեծացնում է առևտրի հաշվեկշռի պակասորդը, ինչը պայմանավորված է ներմուծման սահմանային հակվածության չափով: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ պակասորդի ֆինանսավորումը պետք է ձգտել իրականացնել կապիտալի ներհոսքի միջոցով, որը հնարավորություն կընձեռի խուսափել պետական արտաքին պարտքի աճից և միջազգային ռեզերվների կորստից: Այս հարցի լուծումն ամենակարևորն է ներդրումային քաղաքականության մեջ, որի իրականացման համար քաղաքական կայունության, օրենսդրական դաշտի, հարկային արտոնությունների և տնտեսական ենթակառուցվածքների ապահովումն անհրաժեշտ, բայց դեռևս ոչ բավարար պայման է: Հարկավոր են համապատասխան մեխանիզմներ ներդրողների փոխատվության և փոխատվության ռիսկերի պատճենման համար:

Կապիտալի ներհոսքն իրականացվում է ուղղակի և փաթեթային ներդրումների տեսքով, ինչպես նաև բանկային փոխատվությունների միջոցով: Ուղղակի ներդրումները սովորաբար իրականացվում են բազմազգ ընկերությունների կողմից՝ ներդրման երկրում մասնաճյուղերի հիմնադրմամբ կամ տեղական ֆիրմաների բաժնետոմսերի որոշակի քանակի գնումով, որը գերազանցում է կանոնադրական կապիտալի 75 տոկոսը: Հակառակ դեպքում բազմազգ ընկերությունը դուստր ընկերության լրիվ կառավարման իրավունք ձեռք չի բերի: Միևնույն ժամանակ հարկ է նշել, որ բաժնետոմսերի վաճառքը, ի տարբերություն մասնաճյուղերի հիմնադրման, մակրոտնտեսական տեսակետից դեռևս ներդրում չի հանդիսանում, քանի որ այդ գործարքի արդյունքում նոր կապիտալ ֆոնդեր չեն ստեղծվում: Այս տեսակետից բաժնետիրական ընկերությունների պետական բաժնետոմսերի մասնավորեցման ժամանակ առավել կարևորություն պետք է տալ ներդրումային ծրագրերին, որոնք ներդրողները պատրաստվում են իրագործել հետմասնավորեցման ժամանակ, իսկ պետական բաժնեմասը պետք է ամբողջությամբ վաճառել կամ թողնել 25 տոկոսից ավել:

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների շարքում նախընտրելի պետք է համարել հորիզոնական ամբողջացման ձևերը, որոնք բազմազգ ընկերությունները սովորաբար կիրառում են զարգացած երկրներում: Հայաստանի նկատմամբ նման մոտեցումը պայմանավորված է տեղական հումքի ռեսուրսաուղղվածությամբ, աշխատուժի որակով և համեմատաբար ցածր աշխատավարձով: Սակայն մեծ են տրանսպորտային ծախսերը, որոնք ամենալուրջ խոչընդոտն են հանդիսանում նման ներդրումների իրականացման համար: Այս խոչընդոտի վերացման միակ ճանապարհը պետական դրամատվություններն են ներդրողներին, որոնք իհարկե չպետք է գերազանցեն համապատասխան հարկային մուտքերի չափը, ինչպես նաև՝ հիմնական միջոցների և ոչ նյութական ակտիվների ամորտիզացման ռեժիմը: Այսինքն նախագծերի հաջող իրականացման համար տարիների կտրվածքով պետք է ապահովել դրամական կանխիկ հոսքերի այնպիսի չափեր, որպեսզի նախագծի ընթացիկ զուտ արժեքը լինի դրական մեծություն և որոշակիորեն գերազանցի ներդրող երկրում, ինչպես նաև մրցակից երկրներում համապատասխան ներդրման նախագծերի արժեքը: Այս միջոցառումները հնարավորություն կընձեռեն բարձրացնել աշխատանքի արտադրողականությունը, աշխատավարձի չափերը, ինչպես նաև՝ կնպաստեն առաջավոր տեխնոլոգիաների ներմուծմանը հանրապետություն: Այսպիսով, ուղղակի ներդրումների խթանման համար հարկային քաղաքականությունը դեռևս բավարար չէ, անհրաժեշտ է իրականացնել բյուջետային ակտիվ ներդրումային քաղաքականություն: Եվ քանի որ հարկային օրենքների հաճախակի փոփոխությունները բիզնեսի տեսանկյունից ցանկալի չեն, տարեկան բյուջեների կազմման ժամանակ պետք է նախատեսել անհրաժեշտ հարկային ծախսեր՝ ներդրումային օժանդակումների նպատակով: Այս գործընթացը պետք է իրականացնել օտարերկրյա ներդրողների հետ անմիջական բանակցությունների միջոցով:

Փաթեթային ներդրումները, որոնք իրականացվում են ռիսկային և ոչ ռիսկային ֆինանսական ակտիվների գնումով, ներկայումս մեծ հեռանկարներ չունեն: Հայաստանի ձեռնարկությունների ռիսկային ակտիվները (բաժնետոմսերը) օժտված են բարձր չդիվերսիֆիկացվող ռիսկայնությամբ և գրեթե զրոյական եկամտաբերությամբ: Հիմնական պատճառը ժամանակին վարած սխալ քաղաքականությունն է, որտեղ զլխավոր դերը պատկանում է սեփականաշնորհման իրականացման մեթոդներին: Այսպես, ըստ գործող կարգերի սեփականաշնորհվող գույքի գնահատման ժամանակ

ծեռնարկության շահութաբերությունը (բիզնեսի գինը) արտացոլվում է ակտիվներում՝ արհեստականորեն բարձրացնելով նրանց հաշվեկշռային արժեքը և հետսեփականաշնորհման ժամանակահատվածում նվազեցնելով շահութաբերությունը: Իրենց հերթին սեփականաշնորհման ենթակա ծեռնարկությունները, գինը գցելու նպատակով, սկսեցին աշխատել ի վնաս բիզնեսի՝ նվազեցնելով շահութաբերությունը, իսկ առանձին դեպքերում՝ հասնելով նաև վնասաբերության: Սեփականաշնորհումն իրականացնող պետական մարմիններն այս երևույթի դեմն առնելու համար դիմեցին առնվազն տարօրինակ քայլի՝ վնասները սկսեցին գնահատվել որպես ակտիվներ և վաճառվել գնորդներին: Եվ եթե այս ամենին ավելացնենք նաև բաժնետոմսերի ազատ բաժանորդագրության գործընթացում տեղ գտած լուրջ սխալները, պատկերն ամբողջական կդառնա: Հանրապետության ավելի քան 200 ամենաշահութաբեր և բիզնեսի տեսանկյունից գրավիչ ծեռնարկությունների սեփականաշնորհման ժամանակ արձանագրվեց գերբաժանորդագրություն միջինը 332,8 տոկոս, որի հետևանքով ծեռնարկությունների կանոնադրական կապիտալներն արհեստականորեն աճեցին ևս երեք անգամ: Սեփական ակտիվներն իրենց կրկնակի չափով համալրվեցին շինծու ակտիվներով, որոնք ունակ չեն որևէ լրացուցիչ արժեք ստեղծելու: Բաժնետոմսերի շահութաբերությունը նվազեց ևս երեք անգամ: Զգալիորեն նվազեց կապիտալի սահմանային արդյունքի չափը, և եթե նկատի ունենանք ֆինանսական շուկայում գործող բարձր տոկոսադրույթը, ապա ակնհայտ կդառնա տվյալ ծեռնարկություններում փաթեթային ներդրումների ահնարինությունը: Եմիսիա արված բաժնետոմսերն ուղղակի ոչ ոք չի գնի:

Պակաս պրոբլեմային չէ նաև ոչ ռիսկային ակտիվների, օրինակ՝ պարտատոմսերի էմիսիան: Այս ակտիվների եկամտաբերությունը, թեև հաստատագրված է, սակայն մեծ են արտարժույթի փոխանակման և փոխատվության ռիսկերը: Եվ եթե արտարժույթի փոխանակման ռիսկը դեռ հնարավոր է պատնեշել ապառնի շուկայում՝ կրկնափոխանակման միջոցով, ապա փոխատվության ռիսկի պատնեշման որևէ հուսալի մեխանիզմ չկա՝ մասնավորապես չի գործում նաև գրավի մեխանիզմը:

Դրությունը որոշ չափով կարելի է շտկել բաժնետոմսերի վերանվանումով և ակտիվների վերագնահատմամբ, սակայն այդ գործընթացը հնարավոր է իրականացնել միայն բաժնետերերի, պարտատերերի և պետական մարմինների փոխադարձ համաձայնությամբ: Բաժնետերերը պետք է համակերպվեն բաժնետոմսերի անվանական արժեքների, պարտատերերը՝

պարտքերի, իսկ պետական մարմինները՝ գույքի հարկման բազայի նվազեցման հետ:

Բանկային փոխատվությունները ճիշտ մեխանիզմների ապահովման դեպքում, թերևս ամենահեռանկարայինն են և գերադասելին: Կապիտալի ներհոսքի այս ձևը փոխառու երկրներին հնարավորություն է տալիս դրամամիջոցներն օգտագործել ավելի ճկունորեն՝ կախման մեջ չընկնելով օտարերկրյա կապիտալից և ինքնուրույն իրականացնելով իրենց տնտեսական և քաղաքական ռազմավարությունը: Բանկային փոխատվությունների հիմնական թերությունն այն է, որ փոխառու երկրների պետական մարմիններն այդ փոխատվությունները հաճախ օգտագործում են սպառման, այլ ոչ թե ներդրումների համար: Սակայն այդ թերությունը կվերացվի, եթե համապատասխան մեխանիզմները փոխատվություններն անմիջականորեն ուղղեն դեպի ներքին ներդրողները: Սա հնարավոր է իրագործել միայն հետևյալ երկու պայմանների կատարման դեպքում.

Արտարժույթի փոխանակման ռիսկի պատնեշում

Այս ռիսկի պատնեշման համար փոխատուն պետք է հնարավորություն ունենա արտարժույթի ապառնի շուկայում իրականացնել կրկնափոխանակման գործարք: Սակայն Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է միայն արտարժույթի առձեռն շուկա, իսկ հայկական դրամն արտարժույթի միջազգային շուկաներում չի արժենշվում: Հետևաբար փոխատուի հետ կրկնափոխանակման պայմանագիր պետք է կնքի հանրապետության կենտրոնական բանկը: Պայմանագիրը պետք է պարունակի փոխատվության արդյունքում սպասվելիք կանխիկ հոսքերի մեծությունն արտարժույթով և դրամով, ինչպես նաև՝ ժամկետները: Փոխատուն կենտրոնական բանկից պայմանագրի կնքման պահին առձեռն գործարքով դրամ է գնում, իսկ կանխիկ հոսքերի ժամկետներին համապատասխան՝ դրամով գնում է արտարժույթ: Փոխանակման ապառնի կուրսը որոշվում է փոխառու և փոխատու երկրների տոկոսադրույթների համարժեքության պայմանով: Յուրաքանչյուր կանխիկ հոսքի պահին կենտրոնական բանկի և փոխատուի միջև փոխանակման ենթակա արտարժույթի և դրամի ծավալները որոշվում են տվյալ պահին գործող առձեռն և ապառնի կուրսերով: Եթե առձեռն կուրսը մեծ է կամ հավասար ապառնի կուրսին, ապա փոխատուն կանխիկ հոսքին համատասխանող արտարժույթը գնում է առձեռն շուկայում: Հակառակ դեպքում, առձեռն շուկայում գնված արտարժույթից բացի, կենտ-

րոնական բանկը փոխատուին տալիս է լրացուցիչ հատուցում՝ արտարժույթով, կանխիկ հոսքի և առձեռն շուկայում գնված արտարժույթի տարբերության չափով: Հարկ է նշել, որ կրկնափոխանակման այս գործարքը որոշակիորեն տարբերվում է դասական ձևից: Այն փոխատուին տալիս է դրամի վաճառքի ընտրության իրավունք: Այսինքն փոխատուին ոչ միայն պատնեշում է արտարժույթի փոխանակման ռիսկը, այլ նաև կարողանում է օգտվել առձեռն շուկայի ընձեռած նպաստավոր պայմաններից: Կենտրոնական բանկն իր հերթին հնարավորություն է ստանում ձեռք բերված արտարժույթն օգտագործել առավել ճկունորեն:

Փոխատվության ռիսկի պատնեշումը

Օտարերկրյա փոխատուին ներքին ներդրողին վարկը տրամադրում է դրամով, իսկ փոխատվության ռիսկը՝ պատնեշում համապատասխան մեծության գրավով: Վարկի տրամադրումը դրամով էական նշանակություն ունի: Հակառակ դեպքում չի գործի գրավի մեխանիզմը, չի պատնեշվի ինչպես՝ փոխատվության, այնպես էլ՝ արտարժույթի ռիսկը: Բանն այն է, որ տնտեսապես անկայուն և զարգացող երկրներում ազգային արժույթի արժեզրկումը հազվադեպ երևույթ է: Իսկ արժեզրկման դեպքում գրավի առարկա հանդիսացող անշարժ գույքի և այլ ակտիվների գինը՝ արտահայտված արտարժույթով, զգալիորեն ընկնում է, իսկ ազգային արժույթով աճում: Հետևաբար արտարժույթով վարկի տրամադրման դեպքում գործարքի ապագան անկանխատեսելի է դառնում փոխատուի համար:

Այս միջոցառումների իրականացումը կնպաստի օտարերկրյա կապիտալի ներհոսքին հանրապետություն, ինչը ներկա իրավիճակում տնտեսության զարգացման տեսանկյունից այլընտրանք չունի:

Ներդրումային գործունեության խթանման համար առաջնահերթ նշանակություն ունի նաև ներքին ռեսուրսների մոբիլիզացիան: Այսինքն անհրաժեշտ են մեխանիզմներ՝ ազգային խնայողությունները ներքին ներդրողներին ուղղելու համար: Այս ուղղությամբ միջոցառումներ ձեռնարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը, աշխարհա-քաղաքական եւ աշխարհա-տնտեսական դիրքը, ինչպես նաև էթնո-տնտեսական առանձնահատկությունները: Սա հատկապես վերաբերում է արժույթային հսկողությունից հրաժարվելու և կապիտալի ազատ շարժ ապահովելու ուղղությամբ տարվող քա-

ղաքականությանը: Մինչդեռ 1990-ական թվականների տվյալներով Միջազգային արժույթային հիմնադրամի անդամ 178 երկրներից միայն 24 առաջատար զարգացած երկրներն են, որ չեն կիրառում արժույթային հսկողություն: Ի դեպ այս երկրների թվում չեն Ֆրանսիան, Իտալիան, Նորվեգիան, Շվեդիան: Հիմնադրամի անդամ շուրջ 154 երկրներ կիրառում են արժույթային հսկողության ձևերն իրենց տնտեսական քաղաքականության իրականացման գործընթացում: Այսպես՝ 139 երկիր կիրառում է բազմակի արժույթային կուրսի, 138 երկիր՝ ներմուծման սահմանափակման, 136 երկիր՝ արտահանումից ստացված ողջ արտարժույթը պետությանը պարտադիր հանձնման քաղաքականություն:

Այս կապակցությամբ պետք է իրականացնել արտարժույթի եւ ֆինանսական շուկաների որոշակի բարեփոխումներ:

Անհրաժեշտ է անցնել կապիտալի շարժի կարգավորման քաղաքականության՝ մասնավորապես Միջազգային արժույթի հիմնադրամի կանոնադրությունն ամենևին չի պահանջում ազգային արժույթի փոխարկելիություն կապիտալի շարժով գործարքների համար: Միջազգային արժույթի հիմնադրամի տեսանկյունից երկրները կարող են ազատորեն կիրառել կապիտալի շարժի հսկողություն՝ առանց այլ երկրների և հենց իր՝ հիմնադրամի համաձայնության: Սահմանափակումներն արգելված են միայն ընթացիկ հաշվի գործարքների նկատմամբ: Սակայն գործնականում շատ երկրներ և նույնիսկ Հիմնադրամի անդամ երկրներ կիրառում են սահմանափակումներ ընթացիկ հաշիվների փոխարկելիության վրա, որոնք առանձին դեպքերում թույլատրված են նույն Հիմնադրամի կողմից:

ՀՀ կենտրոնական բանկը դրամի փոխարկելիությունն արտարժույթով պետք է ապահովի միայն ընթացիկ հաշվի գործարքների՝ ծառայությունների, ներդրման եկամուտների և միակողմանի փոխանցումների համար, իսկ կապիտալի շարժով գործարքների համար՝ համապատասխան պետական ծրագրերի շրջանակում: Փոխարկման ենթակա պետք է լինի միայն այն փողը, որն ավանդադրված է բանկում:

III. Բիզնես-ցիկլերը՝ որպես տնտեսական անկայունության գլխավոր պատճառ

Տնտեսական համակարգի անվտանգ, հուսալի գործունեության հարցում վճռորոշ նշանակություն ունի նրա կայունությունը ներքին և արտաքին ցնցումների նկատմամբ, ինչը մեծապես պայմանավորված է պետության կարգավորիչ գործառույթների հաջող իրականացմամբ:

Ավելորդ չէ նշել այս խնդիրների հրատապությունը և չափազանց մեծ կարևորությունը, քանի որ տնտեսական ցնցումները շղթայական ազդեցությամբ իրենց խիստ բացասական հետևանքներն են թողնում ողջ տնտեսության վրա՝ առաջացնելով նրա այս կամ այն բնագավառի կազմալուծում և առանձին դեպքերում տնտեսական համակարգի փլուզում:

Այս բացասական երևույթներից ապահովագրված չեն նույնիսկ տնտեսապես գերհզոր երկրների էկոնոմիկաները: Որպես դասական օրինակ բավարար է նշել ԱՄՆ-ի 30-ական թվականների մեծ ճգնաժամը, երբ տնտեսապես այս հզոր երկրի էկոնոմիկան հայտնվել էր ծայրահեղ վատ վիճակում՝ սոցիալական բարդություններով հանդերձ: Ճգնաժամը հաղթահարելու համար պահանջվեցին շուրջ տասը տարվա մեծագույն ջանքեր:

Դրությունն անհամեմատ ավելի բարդ է փոքր երկրների համար, քանի որ նրանք չունեն մեծ էկոնոմիկաներին հատուկ ներուժ, և այս խնդիրներին մակերեսային մոտեցում ցուցաբերելու դեպքում հնարավոր է քաղաքական համակարգի փլուզում՝ ընդհուպ մինչև անկախության կորուստ:

Յուրաքանչյուր շուկայական տնտեսության զարգացում բնութագրվում է երկու բաղադրիչով՝ զարգացման աճող տրենդով եւ նրա նկատմամբ գործարար ակտիվության տատանումներով, որոնք հայտնի են բիզնես-ցիկլ անվանմամբ:

Ջարգացման տրենդը ցույց է տալիս ամբողջական թողարկման եւ զբաղվածության մակարդակի ժամանակային կապը՝ այլ կերպ ասած նկարագրում է տնտեսության երկարաժամկետ աճը: Ինչ վերաբերում է բիզնես-ցիկլերին, ապա սրանք բնութագրում են ամբողջական թողարկման եւ զբաղվածության մակարդակի ժամանակային տատանումները տրենդի նկատմամբ: Շուկայական տնտեսական համակարգերում բիզնես-ցիկլերը տնտեսական զարգացման անխուսափելի ուղեկիցներն են, որոնք պայմանավորված են ինչպես համաշխարհային տնտեսության մեջ

կատարվող փոփոխություններով (համաշխարհային տոկոսադրույքի փոփոխություն, այլ երկրների համախառն ներքին արդյունքների փոփոխություն եւ այլն), այնպես էլ՝ տվյալ տնտեսական համակարգի կառուցվածքային յուրահատկություններով (աշխատանքային պայմանագրերի կնքման առանձնա-հատկություններ, կապիտալի շարժի աստիճան, արժույթի փոխանակման կուրսի ռեժիմ եւ այլն):

Հարկ է նշել, որ տարբեր երկրների համար բիզնես-ցիկլերի առաջացման պատճառները տարաբնույթ են: Մասնավորապես փոքր երկրների համար, ինչպիսին Հայաստանի Հանրապետությունն է, հիմնական պատճառ կարող է հանդիսանալ արտաքին առևտրապայմանների փոփոխությունը, ինչն իր հերթին պայմանավորված է նրանով, թե տվյալ երկիրը հունք է արտահանում, թե՝ պատրաստի արտադրանք:

Մակրոտնտեսական փոփոխականները, ըստ բիզնես-ցիկլերի նկատմամբ իրենց փոփոխման բնույթի, ընդհանուր դեպքում բաժանվում են երեք խմբի՝ պրոցիկլային, հակացիկլային եւ ացիկլային: Պրոցիկլային է կոչվում այն փոփոխականը, որը դրսևորում է աճի միտում՝ տնտեսական վերելքի եւ նվազում՝ տնտեսական անկման ժամանակ: Հակացիկլային փոփոխականի դեպքում ճիշտ հակառակն է: Ացիկլային փոփոխականների զարգացման ընթացքն անմիջականորեն կապված չէ բիզնես-ցիկլերի հետ:

Ինչպես համաշխարհային տնտեսության բազմաթիվ ուսումնասիրություններն են ցույց տալիս, պրոցիկլային փոփոխականների թվին են պատկանում համախառն արտադրանքը, շահույթը, դրամական ագրեգատները, գների մակարդակը, փողի շրջապտույտի արագությունը, տոկոսադրույքը, լայն սպառման ե՛լ գյուղատնտեսական ապրանքների եւ բնական ռեսուրսների արտադրությունը, բնական ռեսուրսների ե՛լ գյուղատնտեսական ապրանքների գները: Հակացիկլային են համարվում պատրաստի արտադրանքի, արտադրական պաշարների, գործազրկության եւ սնանկացումների մակարդակները: Ացիկլային փոփոխականների շարքին կարող է դասվել, օրինակ, արտահանումը (ԱՄՆ): Սակայն պետք է նշել, որ տարբեր երկրների դեպքում այս ավանդական դասակարգումը կարող է այլ տեսք ունենալ:

Տնտեսական անվտանգության տեսակետից կարևոր նշանակություն ունի բիզնես-ցիկլերի տևողության չափը, ինչպես նաեւ նրանց կանխա-

տեսման ճշտությունը: Բիզնես-ցիկլերի պարբերության ընդգրկումը զգալիորեն լայն է: Օրինակ, ԱՄՆ-ի համար այն տատանվում է 28-ից մինչև 117 ամիս: Ընդ որում ռեցեսիոն (անկման) ժամանակահատվածը կազմում է ցիկլի պարբերության 26-45 տոկոսը:

Բիզնես-ցիկլերի նորագույն ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս նրանց առաջացման ստոխաստիկ բնույթը: Այսինքն ցիկլերը դիտարկվում են՝ որպես տնտեսական համակարգերի վրա պատահական ազդեցությունների (իմպուլսների) հետևանք: Արդյունքում յուրաքանչյուր իմպուլս՝ ելնելով իր բնույթից եւ տնտեսական համակարգի կառուցվածքից, համապատասխան ձեռով տարածվում է համակարգի ներսում՝ այն դուրս բերելով հավասարակշռությունից:

Այդ իմպուլսները կամ ինչպես ընդունված է ասել տնտեսական ցնցումները (շոկերը) ընդհանուր դեպքում բաժանվում են երեք խմբի՝ առաջարկի ցնցումներ, քաղաքական ցնցումներ եւ մասնավոր սեկտորի պահանջարկի ցնցումներ:

Առաջարկի ցնցումներն անմիջականորեն ներազդում են տնտեսական համակարգի արտադրական գործընթացների վրա: Նրանց թվին են պատկանում տեխնոլոգիական տեղաշարժերը, բնակլիմայական փոփոխությունները, բնական արհավիրքները, հունքի նոր աղբյուրների հայտնաբերումը, հունքի համաշխարհային զների տատանումները, ինչպես նաև՝ նոմինալ աշխատավարձերի մակարդակի փոփոխությունները:

Քաղաքական ցնցումները հետևանք են պետական մարմինների կողմից ընդունված մակրոտնտեսական բնույթի որոշումների: Այդ ցնցումների շարքին են դասվում դրամական առաջարկի, արժույթի փոխանակման կուրսի, պետական ծախսերի եւ հարկային քաղաքականության տատանումները:

Մասնավոր սեկտորի պահանջարկի ցնցումներից են սպառողական եւ ներդրումային պահանջարկի, արտաքին առևտրապայմանների փոփոխությունները:

Հարկ է նշել, որ ցիկլային տատանումների տարածման մեխանիզմների վերաբերյալ առ այսօր չկա մեկ ընդհանուր մոտեցում: Ներկայումս գոյություն ունեն բիզնես-ցիկլերի առաջացման եւ նրանց տարածման առանձնահատկությունները բացատրող մի շարք տեսություններ: Տարածայնությունները հիմնականում պայմանավորված են հետեւյալով՝ բիզնես-ցիկ-

լերի առաջացումը հետևանք է մրցակցության անկատարությամբ (աշխատավարձերի եւ գների ոչ ճկունությամբ), թե՞ բիզնես-ցիկլերը կարող են տեղի ունենալ նաև կատարյալ մրցակցության ժամանակ:

Հաշվի առնելով այն, որ տնտեսական ցնցումները եւ նրանց հետևանք հանդիսացող բիզնես-ցիկլերն էական ազդեցություն ունեն տնտեսական անվտանգության ապահովման հարցում, հարկ ենք համարում այդ տեսությունների քննարկմանն անդրադառնալ առավել հանգամանորեն:

ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ԻՄՊՈՒՍՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԲԻԶՆԵՍ-ՑԻԿԼԵՐԻ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ՊԱՏՃԱՐ

Այս տեսությունն ամենահինն է բիզնես-ցիկլերի առաջացման եւ տարածման ձեւի մեկնաբանման տեսակետից: Այստեղ իմպուլսների առաջացման հիմնական աղբյուրը ներդրումային ծախսերն են, ինչն ըստ Կեյնսի ձեւակերպման պայմանավորված է ձեռնարկատերերի այսպես կոչված «կենդանական հոտառությամբ»՝ այսինքն նրանց լավատեսությամբ կամ վատատեսությամբ ապագայի հանդեպ: Այսինքն «կենդանական հոտառությամբ» պայմանավորված ավտոնոմ ներդրումների փոփոխությունը պատճառ է հանդիսանում ամբողջական արտադանքի տատանումների համար:

Սակայն Կեյնսի մակրոտնտեսական մոդելում ներդրումների փոփոխությունը ամբողջական արտադանքի վրա թողնում է բազմարկչային արդյունք, որը կայուն գործընթաց է եւ անմիջականորեն տատանումներ չի առաջացնում: Այս ուղղությամբ տնտեսագիտական ուսումնասիրությունները հանգեցրել են երկու հիմնական մեխանիզմների՝ բիզնես-ցիկլերի առաջացման գործընթացների եւ ավտոնոմ ներդրումների փոխադարձ կապի բացահայտման համար:

Առաջինը՝ ձեռնարկությունների կողմից իրենց արտադրական պաշարներում իրականացվող զուտ ներդրումների ցիկլային մեխանիզմն է: Այս մեխանիզմի հիմքում ընկած է այն դրույթը, որ ձեռնարկությունները, որպես կանոն, ձգտում են որոշակիորեն հաստատուն պահել իրենց արտադրական պաշարների չափերը: Սա իր հերթին պայմանավորված է նրանով, որ ձեռնարկության արտադանքի նկատմամբ պահանջարկի չնախատեսված աճի դեպքում ձեռնարկությունը կարողանա բավարարել

այն: Հակառակ դեպքում այն կարող է կորցնել իր գնորդներին: Հենց այս ձգտումն էլ հիմք է հանդիսանում ամբողջական արտադրանքի ցիկլային տատանումների համար: Այս մեխանիզմի բացահայտման համար սովորաբար դիտարկվում է հետևյալ պարզ մոդելը՝

$$Q = Q_u - Q_w + I_o, \quad (III.1)$$

որտեղ

Q_u -ն միավոր ժամանակահատվածում (օր, ամիս, տարի) ձեռնարկության ամբողջական արտադրանքն է,

Q_w -ն ձեռնարկության արտադրանքի այն մասն է, որից ստացված եկամուտը գնում է սպառման,

Q_w -ն ձեռնարկության արտադրանքի այն մասն է, որից ստացված եկամուտը ծախսվում է արտադրական պաշարները համալրելու համար,

I_o -ն «կենդանական հոտառությամբ» պայմանավորված արտադրանքի այն մասն է, որից ստացված եկամուտը ուղղվում է զուտ ներդրումներին բացառությամբ պաշարներում կատարվող ներդրումների:

Այժմ ենթադրենք, որ իր արտադրանքի վաճառքի ծավալների նկատմամբ ձեռնարկությունն ունի հաստատուն սպասումներ: Այսինքն՝ եթե նա նախորդ ժամանակաշրջանում վաճառել է Q_{-1} միավոր արտադրանք, ապա ընթացիկ ժամանակաշրջանում նրա սպասումները նույնն են:

Ելնելով այն դրույթից, որ տվյալ ժամանակաշրջանում սպառման չափը հավասար է ստացված եկամուտի հաստատուն բաժնեմասին, կստանանք՝

$$C_{-1} = bQ_{-1}, \quad C_1 = bQ_1,$$

որտեղ

b -ն սպառման սահմանային հակվածությունն է ($0 < b < 1$):

Մյուս կողմից, նկատի ունենալով, որ $Q = Q_{-1}$ եւ $Q_u = bQ_1$ կունենանք՝

$$Q_u = bQ_{-1} \quad (III.2)$$

Ինչպես արդեն նշեցինք, ձեռնարկությունները ձգտում են պահպանել արտադրական պաշարների հաստատուն չափերը: Հետեւաբար, եթե ընթացիկ ժամանակաշրջանում վաճառքի ծավալները աննախադեպ աճում են, ապա պաշարների չափը համապատասխանաբար նվազում է: Իսկ եթե վաճառքի ծավալները նվազում են, ապա պաշարների չափն աճում է: Ընթացիկ ժամանակաշրջանում արտադրական պաշարների համալրման չափը որոշվում է հետևյալ բանաձեւով՝

$$Q_w = bQ_{-1} - bQ_{-2} \quad (III.3)$$

Ընթացիկ ժամանակաշրջանում ձեռնարկության ամբողջական արտադրանքի (III.1) բանաձեւում տեղադրելով (III.2) եւ (III.3) առնչությունները կստանանք՝

$$Q_1 = bQ_{-1} - bQ_{-2} \quad (III.4)$$

Այս արտահայտությունն իրենից ներկայացնում է իտեռացիոն բանաձեւ, որտեղ ընթացիկ ժամանակաշրջանում արտադրանքի չափը կախված է նախորդ երկու ժամանակաշրջաններում արտադրանքի չափերից: Այսպիսի բանաձեւով որոշված ամբողջական արտադրանքի մեծությունն ունի ցիկլային տատանողական բնույթ, որտեղ ցիկլի ժամանակաշրջանների թիվը կախված է սպառման սահմանային հակվածության մեծությունից:

Ներդրումային իմպուլսների միջոցով բիզնես-ցիկլերի առաջացման երկրորդ մեխանիզմը բազմարկչային-աքսելերատորի մոդելն է: Այստեղ ներդրումների զարգացման ընթացքը բացատրվում է աքսելերատորի մեխանիզմով, երբ ներդրումների չափը պայմանավորված է արտադրանքի ծավալների տատանումներով: Այս մեխանիզմի գործողությունը նկատագրվում է հետևյալ պարզ մոդելի միջոցով՝

$$Q = C + I \quad (III.5)$$

Այստեղ C սպառումը կախված է նախորդ ժամանակաշրջանում ստաց-

ված եկամուտից՝

$$C=aQ_{-1} \quad (III.6)$$

Ներդրումներն իրենց հերթին ֆունկցիա են եկամուտների փոփոխություններից՝ մեկ ժամանակաշրջան լագով, ինչպես նաև էկզոգեն ներդրումներից, որոնք պայմանավորված են ձեռնարկատերերի «կենդանական հոտառությամբ»՝

$$I=b(Q_{-1} - Q_{-2}) + I_0 \quad (III.7)$$

Ընթացիկ ժամանակաշրջանում Q_{-1} արտադրանքը (III.6) եւ (III.7) առնչությունների հիման վրա կընդունի հետևյալ տեսքը՝

$$Q_1=(a + b)Q_{-1} - bQ_{-2}+I_0 \quad (III.8)$$

Այս արտահայտությունը նույնպես իրենից ներկայացնում է իտեռացիոն բանաձև եւ ունի տատանողական բնույթ:

Չնայած նրան, որ աքսելերատորի սկզբունքն ունի բավականին հին պատմություն, բայց եւ այնպես առ այսօր այն կարելու է խաղում բիզնես-ցիկլերի առաջացումը բացատրելու հարցում:

ԲԻԶՆԵՍ-ՑԻԿԼԵՐԻ ՆԵՌՂԱՍՍԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բիզնես-ցիկլերի առաջացման հիմնահարցերում Կեյնսի մոտեցումները վճռորոշ դեր էին խաղում դեռեւս 1940-1970 թվականներին: Այդ տարիներին լայնորեն տարածված էր այն կարծիքը, որ դասական մոդելներն ի վիճակի չեն բացատրելու բիզնես-ցիկլերի առաջացման պատճառները: Ըստ դասական մոտեցումների պահանջարկի տատանումներն ազդում են գների, այլ ոչ թե արտադրանքի ծավալների վրա, քանի որ առաջարկի կորը դասական մոդելներում իրենից ներկայացնում է ուղղահայաց գիծ:

Սակայն վերջին տարիներին, նեոդասականների կողմից առաջարկվել են մոդելներ, որտեղ տնտեսական ցնցումները գների եւ աշխատավարձի

ճկունության պայմաններում նույնիսկ կարող են հիմք հանդիսանալ արտադրանքի ծավալների տատանման համար: Բիզնես-ցիկլերի նեոդասական տեսություններում ներկայումս գերիշխում են երկու մոդելներ՝

- Անկատար տեղեկատվության մոդելը,
- Իրական բիզնես-ցիկլերի մոդելը:

Անկատար տեղեկատվության մոդելում հիմք է ծառայում այն փաստը, որ ձեռնարկատերերը, ինչպես նաև սպառողները, տիրապետում են ոչ լրիվ տեղեկատվության՝ դրամական էքսպանսիայի արդյունքների վերաբերյալ: Այսպես օրինակ՝ ձեռնարկատերերն իրենց կողմից թողարկված արտադրանքի գների բարձրացումը սխալմամբ ընդունում են որպես գների հարաբերական բարձրացում եւ այդ իսկ պատճառով ընդլայնում են արտադրության ծավալները: Բանվորներն իրենց հերթին նմանալ աշխատավարձի բարձրացումը դիտարկում են որպես աշխատավարձի իրական բարձրացում եւ ելնելով դրանից՝ մեծացնում են աշխատանքի առաջարկը: Այսինքն, եթե ձեռնարկատերերը եւ բանվորները լրիվ տեղեկացված լինեին, ապա գների եւ աշխատավարձերի աճը չէին ընդունի որպես հարաբերական աճ, եւ այդ իսկ պատճառով արտադրության ծավալների որեւէ փոփոխություն տեղի չէր ունենա:

Այս գաղափարի տեսական ձևակերպումը տրվել է Լուկասի կողմից, ըստ որի յուրաքանչյուր ապրանքի շուկա նման է մի առանձին կղզյակի: Շուկայի մասնակիցները եւ կղզյակի բնակիչները լրիվ տեղեկացված են այնտեղ կատարվող իրադարձությունների մասին, սակայն հարեւան կղզյակների վերաբերյալ տեղեկատվությանն իրազեկ են դառնում որոշակի ուշացումով (լագով):

Այս մոդելի առավել նշանակալից արդյունքներն ամփոփվում են Լուկասի կողմից մշակված առաջարկի ֆունկցիայում՝

$$Q=Q_n + b(P - P^e), \quad (III.9)$$

որտեղ

Q_n -ն արտադրանքի թողարկման «բնական» մակարդակն է, որը համապատասխանում է գործազրկության այսպես կոչված «բնական» մակարդակին,

P -ն ընթացիկ ժամանակաշրջանում գների փաստացի մակարդակն է,

P^e -ն ընթացիկ ժամանակահատվածում գների սպասվելիք մակարդակն է,

b-ն հաստատուն գործակից է:

Լուկասի մոդելի էական առանձնահատկությունն այն է, որ փողի առաջարկում սպասվելիք փոփոխություններն ազդում են միայն գների եւ ոչ թե արտադրության ծավալների վրա: Արտադրության ծավալների փոփոխությունը տեղի է ունենում միայն դրամական անսպասելի էքսպանսիաների դեպքում:

Բիզնես-ցիկլերի առաջացման պատճառները հիմնավորող նեոդասական երկրորդ մոդելն իրական տնտեսական ցիկլի տեսությունն է: Այն հիմնվում է IS-LM մակրոմոդելի վրա՝

$$Y=c(Y - T) + I(r) + G \quad (III.10)$$

$$M/P=L(r,Y)$$

որտեղ

Y-ը ազգային եկամուտն է,

T-ն հարկերի չափն է,

I-ն ներդրումների չափն է,

G-ն պետական ծախսերն են,

M-ը փողի զանգվածն է,

P-ն գների ինդեքսն է,

r-ը իրական տոկոսադրույթն է,

c-ն սպառման սահմանային հակվածությունն է:

Առաջին հավասարումը բնութագրում է IS կորը, որը քննարկվող մոդելում կոչվում է իրական ամբողջական պահանջարկի կոր: Ելնելով այն բանից, որ նեոդասական տեսություններում ամբողջական առաջարկի կորը իրենից ներկայացնում է արտադրության «բնական» \bar{Y} մակարդակին համապատասխանող ուղղահայաց գիծ, ապա

$$Y=\bar{Y} \quad (III.11)$$

իրական տնտեսական ցիկլի տեսությունում գները որեւէ էական դեր չեն խաղում, հետեւաբար մոդելի (III.10) երկրորդ հավասարումը չի դիտարկվում:

Այսպիսով, իրական տնտեսական ցիկլի մոդելը ներկայացվում է հետեւյալ երկու հավասարումների համակարգի տեսքով՝

$$Y=c(\bar{Y} - T) + I(r) + G$$

$$Y=\bar{Y} \quad (III.12)$$

Որպեսզի (III.12) մոդելը կարողանա նկարագրել բիզնես-ցիկլերի գործընթացը, ապա այն պետք է ունենա տատանողական բնույթ: Դա հնարավոր է իրականացնել միայն այն դեպքում, եթե արտադրության «բնական» մակարդակը տնտեսական գործընթացում փոփոխվող մեծություն լինի: Մոդելի հեղինակները \bar{Y} -ի փոփոխական բնույթը կապում են աշխատանքի միջժամանակային հարաբերական գնի հետ՝

$$\text{Աշխատանքի միջ-} \\ \text{ժամանակային հա-} \\ \text{րաբերական գինը} = \frac{(1 + Z)W_1}{W_2} \quad (III.13)$$

որտեղ

W_1 -ը առաջին ժամանակաշրջանում իրական աշխատավարձի մեծությունն է,

W_2 -ը երկրորդ ժամանակաշրջանում իրական աշխատավարձի մեծությունն է:

Այսինքն, եթե տվյալ աշխատողը ցանկանում է կատարել ընտրություն, թե որ ժամանակաշրջանում է ավելի նպատակահարմար աշխատել կամ հանգստանալ, ապա նա պետք է ելնի աշխատանքի միջժամանակային գնի մեծությունից: Եթե այն մեծ է մեկից, ապա աշխատողը կնախնորի աշխատել առաջին ժամանակաշրջանում եւ հանգստանալ երկրորդում: Տվյալ մեծության մեկից փոքր լինելու դեպքում տեղի կունենա ճիշտ հակառակը:

Արտադրության «բնական» մակարդակի Կ փոփոխական բնույթը կապվում է նաև արտադրության տեխնոլոգիաների կտրուկ փոփոխությունների հետ: Այստեղ Կ-ի փոփոխությունը կատարվում է երկու ուղղությամբ՝

1. Տեխնոլոգիական կտրուկ փոփոխությունները բարելավում են արտադրական ֆունկցիաները, որի հետևանքով (III.12) համակարգի երկրորդ հավասարման մեջ նույն տոկոսադրույքին համապատասխանում է ավելի մեծ ազգային եկամուտ (արտադրանք): Իրական առաջարկի կորը տեղափոխվում է աջ՝ մեծացնելով ամբողջական առաջարկը:

2. Նոր տեխնոլոգիական հնարավորությունների աճը բերում է ամբողջական պահանջարկի ընդլայնման, որի հետևանքով իրական ամբողջական պահանջարկի կորը տեղափոխվում է աջ:

Բիզնես-ցիկլերի առաջացումը բացատրող տեսությունների չորրորդ՝ հիմնական խումբը գների եւ աշխատավարձի ոչ ճկունության նեոկեյնսական տեսություններն են:

Ինչպես հայտնի է, կեյնսական տեսությունների հիմքում ընկած է կարճ ժամանակահատվածներում գների եւ աշխատավարձի ոչ ճկունության դրույթը: Եթե այս դրույթը միավորենք պաշարներում ներդրումների ցիկլի կամ բազմարկիչ-աքսելերատորի մոդելների հետ, ապա բիզնես-ցիկլերի առաջացումը հնարավոր է բացատրել պահանջարկի ցունդների միջոցով:

Սակայն հարկ է նշել, որ կեյնսական մոդելը համապատասխան միկրոտնտեսական հիմքեր չունի, եւ նեոկեյնսական տեսությունների ողջ նպատակն է գտնել ավելի խորը բացատրություն գների եւ աշխատավարձի ոչ ճկուն բնույթի վերաբերյալ: Այս տեսակետից նեոկեյնսական ուսումնասիրությունները տարվել են մի շարք ուղղություններով:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ՏԵՍԻՏՅՈՒՆ

Այս ուղղության կողմնակիցները գտնում են, որ երկարաժամկետ աշխատանքային պայմանագրերն էականորեն ազդում են աշխատանքի շուկայի վրա, որի հետևանքով աշխատավարձի մակարդակի կապը

մրա պահանջարկի հետ թույլ է արտահայտվում: Այսինքն, աշխատավարձի մեծությունն աստիճանաբար է հարմարվում պահանջարկում տեղի ունեցող փոփոխություններին: Սա առանձնապես հատուկ է զարգացած արդյունաբերական երկրներին, որտեղ մեծ չափով տարածված է լեզալ աշխատանքային պայմանագրերի կնքման համակարգը: Պայմանագրերը, որպես կանոն, կնքվում են մեկից մինչեւ երեք տարվա ժամկետով, որտեղ սովորաբար նշվում է աշխատավարձի չափը, ինդեքսացիայի կարգը՝ կապված նախորդ սղաճի մակարդակի հետ, պայմանագրի վերակնքման պայմանները, որոնք նախատեսում են աշխատանքային պայմանագրի վերաբերյալ նոր բանակցությունների անցկացում, եթե սղաճի մակարդակը գերազանցում է նախօրոք պայմանավորված չափը:

Միաժամանակ հարկ է նշել, որ աշխատանքային պայմանագրերի այս համակարգը կրում է սահող բնույթ: Այսինքն, տնտեսության տարբեր ճյուղերում պայմանագրերի կնքումը տեղի է ունենում ժամանակի տարբեր պահերին: Սրա հետևանքով, պահանջարկի ցունդների դեպքում (օրինակ՝ դրամական էքսպանսիա) տեղի է ունենում արտադրության ծավալների փոփոխություն:

Աշխատանքային պայմանագրերի կնքման գործընթացը, որպես կանոն ձեւակերպվում է ինստիտուցիոնալ կերպով՝ արհմիությունների եւ ադմինիստրացիաների միջեւ կոլեկտիվ բանակցությունների կարգով: Ընդ որում, արհմիությունները բանակցությունները վարում են իրենց անդամների (ինսայդերների) եւ ոչ թե ողջ աշխատուժի անունից, որի թվում է նաև արհմիության անդամ չհանդիսացող աշխատուժը (աուտսայդերներ): Արհմիությունները, պաշտպանելով ինսայդերների շահերը, ձգտում են ապահովել իրական աշխատավարձի բարձր մակարդակ, ինչն ամրագրվում է պայմանագրերում եւ հնարավորություն չի տալիս գործազուրկ աուտսայդերներին զցել աշխատանքի գինը շուկայում: Այս ազդեցությունն առավել էական է հատկապես այն երկրներում, որտեղ արհմիութենական շարժման կենտրոնացման աստիճանը միջին մակարդակի է՝ այսինքն կրում է ճյուղային բնույթ: Այս երկրներում գործազրկության մակարդակը որոշակիորեն ավելի բարձր է կենտրոնացված կամ լրիվ ապակենտրոնացված արհմիութենական շարժման երկրների համեմատ:

ՈՉ ԲԱՑԱՐԱՅՑ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Այս տեսությունը փորձում է բացատրել աշխատավարձի ոչ ճկուն բնույթը՝ ոչ բացահայտ պայմանագրերի շրջանակներում: Ենթադրվում է, որ բանվորները հակված չեն ռիսկի, իսկ ֆիրմաները ռիսկի նկատմամբ ցուցաբերում են չեզոք վերաբերմունք: Հետեւաբար գործատու ֆիրմաներն իրենց աշխատողներին վճարում են իրական աշխատավարձի այնպիսի չափ, որը ներառում է ոչ միայն նրանց կողմից կատարված աշխատանքի փոխհատուցումը, այլ նաեւ որոշակի գումար՝ տնտեսական հնարավոր ցնցումներից ապահովագրելու նպատակով: Ֆիրմաների նման վարվելակերպը ձևական տեսակետից կարող է եւ չարձանագրվել աշխատանքային պայմանագրերում՝ այսինքն դրսևորվել ոչ բացահայտ ձևով: Այդ իսկ պատճառով, տնտեսական ցնցումների ժամանակ աշխատավարձերը ոչ ճկուն բնույթի են:

ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԱՇԽԱՏԱՎԱՐՁԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Նախորդ տեսություններում մասնավորապես նշվում էր, որ «աշխատանքային ներդրման միավորը» հստակ ձեւակերպված հասկացություն է: Սակայն գործնականում այդպես չէ: Աշխատողներն իրականում էապես տարբերվում են իրենց ունակություններով թե՛ կրթության տեսակետից, թե՛ բնատուր ընդունակություններով: Մյուս կողմից՝ յուրաքանչյուր աշխատող իր աշխատանքային գործունեության ընթացքում կարող է ցուցաբերել զանազան ունակություններ այս կամ այն աշխատանքի կատարման ժամանակ: Հասկանալի է, որ գործատու ֆիրմաները շահագրգիռ են իրենց աշխատողների՝ ինչպես հնարավորին բարձր մասնագիտական կարողություններով, այնպես էլ՝ աշխատանքային ներդրումների առավելագույն չափով: Սակայն տվյալ ուղղություններով անընդհատ հսկողությունը ֆիրմաների համար զգալիորեն թանկ է նստում: Այդ իսկ պատճառով, նրանք հսկողությունն իրականացնում են ժամանակ առ ժամանակ, եւ որպեսզի աշխատողները չթերանան իրենց պարտականությունների մեջ, առավել նպատակահարմար են գտնում իրական աշխատավարձի չափը սահմանել շուկայականից ավելի բարձր չափով: Այդ չափը որոշ-

վում է աշխատողի՝ տվյալ ֆիրմայում ստացած աշխատավարձի եւ այլ ֆիրմաներում սպասվելիք աշխատավարձի տարբերությամբ: Նման մոտեցում ցուցաբերող ֆիրմաները գտնում են, որ այսպիսի պայմաններում աշխատատեղի կորուստն իրենց աշխատակիցների համար կարող է ավելի թանկ նստել: Հետեւաբար, նրանք հակված կլինեն դրսևորել իրենց ողջ ունակությունները: Այս մարտավարությունը պահպանվում է նաեւ տնտեսական ցնցումների ժամանակ, ինչը հիմք է հանդիսանում աշխատավարձի ոչ ճկունությանը:

«ՄԵՆՅՈՒ ԾԱԽՍԵՐԻ» ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ի տարբերություն նեոկեյնսական մախորդ տեսությունների, այս տեսությունը փորձում է բացատրել գների ոչ ճկունության երևույթը: Ֆիրմաներն իրենց արտադրանքի գների փոփոխման համար ստիպված են կատարել որոշակի ծախսեր, որոնք հայտնի են «մենյու ծախսեր» անվանումով: Այդ ծախսերը պայմանավորված են գնային նոր կատալոգների հրատարակմամբ, առևտրային ավտոմատների ձեւափոխմամբ եւ այլն: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ «մենյու ծախսերը» սովորաբար մեծ արժեք չեն ներկայացնում: Սակայն, եթե մաքսիմում շահույթ բերող ապրանքային գինն առանձնապես մեծ չէ գործող գնից, ապա ըստ այս տեսության՝ ֆիրմաները գնային փոփոխություն չեն կատարում: «Մենյու ծախսերի» տեսությունն ունի նաեւ որոշակի փորձնական հիմնավորում՝ մասնավորապես դա վերաբերում է թերթերի վաճառքի գնին:

Այսպիսով, համաձայն այս տեսության, տնտեսական ցնցումների ժամանակ ապրանքային գները կարող են փոփոխվել միայն այն դեպքում, երբ ցնցումների չափը զգալիորեն մեծ է:

Այսպիսով, բիզնես-ցիկլերը շուկայական տնտեսական համակարգերի գործունեության անբաժանելի մասն են հանդիսանում, եւ այդ իսկ պատճառով մեծ սպառնալիք են ներկայացնում ցանկացած շուկայական տնտեսությամբ երկրի ազգային անվտանգությանը: Այս տեսակետից տնտեսական քաղաքականության կարեւորագույն խնդիրն է՝ ոչ միայն ապահովել տնտեսական զարգացման հնարավորին չափով աճող տրենդ, այլ նաեւ համահարթեցնել բիզնես-ցիկլերի ամպլիտուդները եւ հաճախակա-

նությունը՝ ձգտելով մեծացնել տնտեսական վերելքը եւ առավելագույնս կրճատել ետաճման ժամանակաշրջանները:

Սակայն, հարկ է նշել, որ այսպիսի քաղաքականություն վարելու հարցում տնտեսագետները համակարծիք չեն: Չնայած այն բանին, որ ներկայումս նրանց մեծամասնությունն ընդունում է պետության կարգավորիչ քաղաքականության անհրաժեշտությունը, բայց եւ այնպես տնտեսագետների թեւեւ ոչ մեծաքանակ, բայց բավականին ազդեցիկ խումբ այդպիսի քաղաքականությունը համարում է անարդյունավետ՝ այն համարելով նույնիսկ տնտեսական ցնուցումների հիմնական պատճառներից մեկը: Տնտեսագետների տվյալ խումբը ելնում է այն անժխտելի փաստից, որ մակրոտնտեսական մոդելներն անկատար են եւ շատ դեպքերում համապատասխան կերպով չեն ներկայացնում տնտեսության մեջ գործող իրական կապերը: Մյուս կողմից, տնտեսական քաղաքականությանն ուղղված միջոցառումներն ինստիտուցիոնալ պատճառներով ճիշտ ժամանակին չեն իրականացվում, եւ նրանց ազդեցությունը տնտեսական գործընթացների վրա տարածվում է որոշակի ժամանակային լագով: Սա իր հերթին պատճառ է հանդիսանում տնտեսական ճգնաժամերի էլ ավելի խորացմանը: Պետք է ասել, որ այս տեսակետից նրանք որոշակի չափով իրավացի են: Մակրոտնտեսական պարամետրերն իրենցից ներկայացնում են ինտեգրալ ցուցանիշներ, եւ նրանց միջեւ գործող կապերը դետերմինիստական չեն եւ առավել չափով կրում են ընդգծված ստոխաստիկ բնույթ: Այստեղ հարկ է նշել, որ ստատիստիկ մոտեցումները, որպես կանոն, հաջողվում են հատկապես այն դեպքերում, երբ ստոխաստիկ գործընթացների հիմքում ընկած են որոշակի ինվարիանտ օրինաչափություններ:

Տնտեսական գործընթացների համար, որոնք մեծապես կախված են սուբյեկտիվ գործոններից, նման օրինաչափությունների բացահայտումն անհամեմատ դժվար խնդիր է: Դրությունն էլ ավելի է բարդանում նրանով, որ տնտեսական գործընթացները հայտնի պատճառներով հնարավոր չէ փորձարկել լաբորատոր պայմաններում, ինչն էկոնոմետրական ուսումնասիրությունների հիմնական դժվարությունն է:

Այսպիսով երկընտրանք է առաջանում՝ պետությունն արդյո՞ք պետք է ակտիվորեն մասնակցի տնտեսական կարգավորմանը, թե՞ ոչ: Վերոհիշյալ տնտեսագետների կարծիքն այս հարցում միանշանակ է՝ նրանք երկրորդ մոտեցման կողմնակիցներն են: Հիմնական փաստարկն այն է, թե

շուկայական տնտեսությունն իր մեջ արդեն իսկ պարունակում է ինքնակարգավորման մեխանիզմներ, եւ պետությունն իր միջամտություններով ուղղակի չպետք է խանգարի տնտեսական զարգացման գործընթացներին: Փաստարկն առավել քան վիճելի է: Տնտեսության ինքնակարգավորման մեխանիզմներն էապես պայմանավորված են կատարյալ մրցակցության գաղափարով: Սա, իհարկե, որոշ առումով արստրակցիա է: Տնտեսագիտությանը հայտնի շուկաների չորս տեսակներից նմանատիպ մրցակցության մասին կարելի է խոսել միայն կատարյալ մրցակցային շուկայի դեպքում: Սակայն այդպիսի շուկաների ստեղծման պայմաններն այնքան կոշտ են եւ վերացական, որ գործնականում նման շուկաների ստեղծման հնարավորությունները խիստ կասկածելի են՝ զոնե փոքր տնտեսական համակարգերի համար՝ ինչպիսին Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունն է: Բավական է նշել այդպիսի շուկաների գոյության համար անհրաժեշտ մի քանի պայմաններ՝

1. Ապրանքների համասեռություն
2. Տվյալ ապրանքի հազարավոր արտադրողների առկայություն
3. Միլիոնավոր գնորդների առկայություն

Ակնհայտ է, որ զոնե փոքր երկրների տնտեսություններում նման բան հնարավոր չէ:

Շուկայական մյուս երեք տեսակներում, որտեղ արտադրողները զին որոնող են, այլ ոչ թե զին ստացող, կարող են ծագել զանազան պայմանագրային համաձայնություններ, որոնք վերջնականապես ի չիք են դարձնում կատարյալ մրցակցության գաղափարը: Պետությունն այստեղ հրամայաբար պետք է իր կարգավորիչ դեր ստանձնի՝ օրենսդրական ճանապարհով եւ ուղղակի հսկողությամբ ազգային անվտանգությանը հարվածող այս խիստ բացասական երեւույթի դեմն առնելու համար: Այստեղ համապատասխան օրենսդրության առկայությունը դեռեւս բավարար չէ, քանի որ պայմանագրային համաձայնությունները շատ հաճախ գործում են նաեւ քողարկված ձևով: Հետեւաբար, այս հարցը պետք է լինի գործարար կառավարման ուշադրության կենտրոնում:

Սակայն կարտելային համաձայնությունների վերացման դեպքում նույնիսկ, կատարյալ մրցակցություն հնարավոր չէ ապահովել: Նեշի տնտեսական հավասարակշռության վիճակ ապահովող քանակական օլիգոպոլիաների դեպքում նույնիսկ հնարավոր չէ իրականացնել այն: Օլիգոպոլի-

աները, բնականորեն հանդիսանալով գին որոնողներ, հետեւելով միմյանց շուկայական մարտավարությանը, հաստատում են այնպիսի օպտիմալ գներ, որոնք թեպետ զիջում են մոնոպոլ գներին, բայց եւ այնպես որոշակիորեն բարձր են կատարյալ մրցակցային գներից: Սա օբյեկտիվ իրականություն է: Այստեղ պետության կարգավորիչ քաղաքականության դերը ոչ թե օլիգոպոլիսների արգելումն է (դա լիովին հակասում է շուկայական տնտեսության էությանը), այլ զուտ տնտեսական լծակների միջոցով այդ օպտիմալ գների հնարավորին չափով նվազեցումը: Սակայն, այս միջոցառումների իրականացման համար անհրաժեշտ են բավարար ճշտության մակրոտնտեսական մոդելներ, որոնք, ըստ նեոդասական տնտեսագետների բավականին հիմնավոր տեսակետի, առ այսօր բացակայում են:

IV Տնտեսության կայուն էկոնոմետրական մոդելը

Ինչպես արդեն նշեցինք նախորդ գլխում, մակրոտնտեսական մոդելների հիմնական թերությունը կայանում է նրանց անորոշության մեջ, ինչն իր հերթին պայմանավորված է մակրոտնտեսական պարամետրերի խիստ ընդգծված ստոխաստիկ կապերով եւ այդ կապերի բացահայտման զգալի դժվարություններով: Բնականաբար հարց է ծագում, թե ինչպես վարվել նման դեպքում:

Այս հարցի պատասխանը պետք է փնտրել ոչ թե մակրոտնտեսական հարթության մեջ, այլ՝ միջնորդավորված միկրոմակարդակով: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ մեթոդաբանական այս մոտեցումը նույնպես ունի իր զգալի բարդությունները, եւ որքան մեծ է տնտեսական համակարգը, այնքան շատ են բարդությունները: Ինչ վերաբերում է փոքր տնտեսական համակարգերին, ինչպիսին Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունն է, այս մեթոդաբանական մոտեցումը միանգամայն իրատեսական է եւ կարող է ապահովել համեմատաբար ավելի լավ արդյունքներ: Իսկապես, եթե ընդամենը մի քանի տասնյակ տնտեսական սուբյեկտներ կարող են երկրում մակրոտնտեսական եղանակ ստեղծել, ապա մակրոտնտեսական անմիջական կապերի որոնումը նույնիսկ անտրամաբանական է:

Ելնելով վերոհիշյալ նկատառումներից՝ ստորեւ առաջարկվում է տնտեսական համակարգը բնութագրող մոդել, որտեղ հաշվի են առնված նաեւ միկրոտնտեսական կապերը: Մոդելի արտադրական գործընթացների նկարագրության համար հիմք է ծառայել մաթեմատիկական տնտեսագիտության առավել ընդհանուր տեսքի օպտիմիզացիոն գծային մոդելը, որտեղ հաշվի են առնվում, ինչպես լեոնտեվյան մոդելի արտադրական գործընթացների փոխադարձ լրացման, այնպես էլ՝ նեոդասական մոդելների փոխադարձ փոխարինման հնարավորությունները: Ինչ վերաբերում է փոխանակման գործընթացներին, ապա այստեղ փորձ է արվել կապ հաստատել արտադրական գործընթացների եւ իրական շուկաների միջեւ: Մոդելում կիրառում են գտել նաեւ էկոնոմետրական մոտեցումները՝ հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է փոխանակման գործընթացներին: Տնտեսական համակարգի լավագույն կառավարման նպատակով կիրառվել են նաեւ մաթեմատիկական ծրագրավորման մեթոդները:

Այսպիսով, ենթադրենք, թե տնտեսական համակարգը բաղկացած է m սուբյեկտներից, որոնց պայմանականորեն կանվանենք տեխնոլոգիական գործընթացներ: Այս գործընթացներն ընդհանուր դեպքում իրականացնում են ձեռնարկատիրական բազմատեսակ գործունեություն՝ արտադրություն, ծառայությունների մատուցում, առևտուր, ներմուծում եւ արտահանում: Համակարգի կողմից թողարկված արդյունքը կանվանենք արտադրանքներ, որոնք յուրաքանչյուր դեպքում ունեն իրենց չափողականությունը (տոննա, խորանարդ-մետր, դրամ եւ այլն): Համակարգի կողմից թողարկվող արտադրանքների թիվը նշանակենք n -ով: Այդ արտադրանքներից յուրաքանչյուրն ընդհանուր դեպքում իրենից ներկայացնում է տարբերակված ապրանք: Այսինքն՝ թողարկվելով համակարգի տարբեր տեխնոլոգիական գործընթացների կողմից՝ նրանք կարող են իրարից տարբերվել որակով, տեխնիկական պարամետրերով, բայց միեւնույն ժամանակ մնալ միմյանց փոխարինողներ (սուբստիտուտներ): Յուրաքանչյուր արտադրանք, իր սուբստիտուտներով հանդերձ, իրացվում է միայն մեկ շուկայում: Շուկաները կարող են ունենալ մի շարք դասակարգումներ.

1. **Ըստ համակարգի նկատմամբ առնչության՝** էնդոգեն եւ էկզոգեն շուկաներ: Այսինքն, եթե համակարգի կողմից թողարկված արտադրանքն իրացվում է համակարգի ներսում, ապա շուկան կոչվում է էնդոգեն: Իսկ եթե արտադրանքը սպառվում է համակարգին չպատկանող սուբյեկտների կողմից, ապա շուկան կոչվում է էկզոգեն:

2. **Ըստ գների եւ վաճառվող ապրանքի չափաքանակների՝** մեծածախ եւ մանրածախ:

3. **Ըստ վաճառքն իրականացնող սուբյեկտների կարգավիճակի՝** ներքին եւ արտաքին շուկաներ: Այսինքն, եթե վաճառքն իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետության գործակալների (ռեզիդենտների) միջեւ, ապա շուկան կոչվում է ներքին: Իսկ եթե վաճառքն իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետության եւ օտարերկրյա գործակալների միջեւ, ապա շուկան կոչվում է արտաքին:

4. **Ըստ սպառողների տիպի՝** սպառողական շուկաներ (սպառումն իրականացվում է բնակչության կամ այլ կերպ ասած տնային տնտեսությունների կողմից), արտադրական շուկաներ (սպառումն իրականացվում է

ձեռնարկությունների կողմից՝ իրենց ընթացիկ գործունեությունն ապահովելու նպատակով), ներդրումային ապրանքների շուկաներ (սպառումն իրականացվում է ձեռնարկությունների կողմից՝ իրենց արտադրական հզորությունները համալրելու կամ ընդլայնելու նպատակով), պետական գնումների շուկաներ (սպառումն իրականացվում է պետության կողմից՝ բյուջետային քաղաքականությունն իրականացնելու նպատակով):

Այսպիսով, համակարգի կողմից թողարկված յուրաքանչյուր արտադրանք կարող է իրացվել ընդամենը մեկ շուկայում, որն ըստ տիպային դասակարգման կարող է լինել՝ օրինակ, էկզոգեն մանրածախ ներքին սպառողական: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ այդպիսի դասակարգման դեպքում ֆիզիկապես նույն արտադրանքը կարող է հաջորդաբար իրացվել մի քանի շուկաներում: Սակայն, այս դեպքում այդ նույն արտադրանքը դիտարկվում է՝ որպես իրարից տարբերվող արտադրանքներ՝ ըստ շուկաների քանակի: Այսպես, օրինակ, ենթադրենք համակարգի որեւէ տեխնոլոգիական գործընթաց արտադրում է հեռախոսակապի ապարատներ եւ այն իրացնում էնդոգեն մեծածախ ներքին արտադրական շուկայում: Այդ ապարատները գնում է համակարգի մեկ այլ առևտրական գործունեությանը զբաղվող տեխնոլոգիական գործընթաց, որն իր հերթին այդ նույն ապարատները վաճառում է էկզոգեն մանրածախ ներքին սպառողական շուկայում: Տվյալ դեպքում հեռախոսակապի այդ նույն ապարատները դիտարկվում են որպես երկու իրարից տարբերվող արտադրանքներ:

Այսպիսով, տնտեսական համակարգը, որը բաղկացած է m տեխնոլոգիական գործընթացներից, դիտարկվող ժամանակաշրջանում թողարկում է n տիպի (արտադրանք): Ենթադրվում է, որ ընդհանուր դեպքում յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական գործընթաց կարող է թողարկել մեկից ավել տեսակի (արտադրանք), իսկ յուրաքանչյուր արտադրանք կարող է թողարկվել միաժամանակ մի քանի գործընթացների կողմից: Հետեւաբար, տեխնոլոգիական (գործընթացների) համար նպատակահարմար է ներմուծել ինտենսիվության հասկացությունը:

Տեխնոլոգիական գործընթացի միավոր ինտենսիվություն կանվանենք կապիտալի եւ աշխատուժի այն համախմբությունները, երբ միավոր ժամանակում աշխատանքի օպտիմալ կազմակերպման դեպքում թողարկվում է b_{ij} , $i = 1, \dots, n$ արտադրանք:

Տնտեսական համակարգի թողարկման մատրիցան կլինի՝

$$B = \|b_{ij}\| \quad (IV.1)$$

$$i=1, \dots, n \quad j=1, \dots, m$$

Համակարգի թողարկած արտադրանքների մի մասը սպառվում է համակարգի ներսում՝ իր տեխնոլոգիական կարիքների համար, իսկ մյուս մասն իրացվում է համակարգից դուրս՝ էկզոգեն շուկաներում:

Համակարգի էնդոգեն ծախսերի մատրիցան է՝

$$A = \|a_{ij}\| \quad (IV.2)$$

$$i=1, \dots, n \quad j=1, \dots, m$$

որտեղ

a_{ij} -ն j -րդ տեխնոլոգիական գործընթացի կողմից i -րդ էնդոգեն արտադրանքի սպառման չափն է՝ միավոր ինտենսիվությամբ գործելու դեպքում:

Համակարգը կարող է սպառել նաև իր կողմից չթողարկված արտադրանքներ, որոնք կոչվում են նախնական: Նրանց թվում են ներմուծվող ապրանքներն, երկրի ներսում արտադրվող այն ապրանքները, որոնք պայմանականորեն ընդգրկված չեն համակարգի թողարկման մեջ եւ այլն: Համակարգի էկզոգեն ծախսերի մատրիցան է՝

$$A^e = \|a^e_{ij}\| \quad (IV.3)$$

$$i = 1, \dots, \ell \quad j = 1, \dots, m$$

որտեղ a^e_{ij} -ն j -րդ տեխնոլոգիական գործընթացի կողմից i -րդ էկզոգեն պրոդուկտի սպառման չափն է՝ միավոր ինտենսիվությամբ գործելու դեպքում,

ℓ -ը էկզոգեն պրոդուկտների թիվն է:

Աշխատանքը, որպես համակարգի կողմից սպառվող նախնական արտադրանք, նախնական մյուս արտադրանքների համեմատ ունի սպառման իր որոշակի առանձնահատկությունները: Բանն այն է, որ համակարգի ներմուծման գործունեությամբ զբաղվող տեխնոլոգիական գործընթացների համար (մասնավորապես, երբ խոսքը վերաբերում է ներկրվող հումքին), արտաքին շուկաների առաջարկը գործնականում կրում է բացարձակ էլաստիկ բնույթ: Սա պայմանավորված է հանրապետության ներքին շուկաների ոչ բավարար մեծությամբ, որտեղ ձեւավորված պահանջարկը չի կարող ազդել համաշխարհային գների վրա:

Ինչ վերաբերում է աշխատանքին, ապա այն ներկայումս հանդիսանում է ներքին ռեսուրս, որի գները ձեւավորվում են ներքին աշխատանքային շուկաներում: Այդ իսկ պատճառով այն դիտարկենք առանձին: Համակարգի j -րդ տեխնոլոգիական գործընթացի միավոր ինտենսիվությամբ գործելու դեպքում, աշխատանքի սպառման չափը նշանակենք \tilde{a}_j -ով:

Համակարգի թողարկած արտադրանքների այն մասը, որն իրացվում է էկզոգեն շուկաներում, կանվանենք զուտ թողարկում (արտադրանք): Տեխնոլոգիական մատրիցան, որը կապ է հաստատում զուտ թողարկման եւ տեխնոլոգիական պրոցեսների ինտենսիվությունների միջեւ, ունի հետևյալ տեսքը՝

$$B - A = \left\| \begin{array}{cc} b_{11}-a_{11} \dots \dots \dots & b_{1m}-a_{1m} \\ \dots \dots \dots & \dots \dots \dots \\ \dots \dots \dots & \dots \dots \dots \\ b_{n1}-a_{n1} \dots \dots \dots & b_{nm}-a_{nm} \end{array} \right\| \quad (IV.4)$$

Այսպիսով, համակարգի զուտ թողարկումը կլինի՝

$$\bar{x} = (B - A)\bar{y} \quad (IV.5)$$

որտեղ $\bar{x} = (x_1, \dots, x_n)$ - զուտ թողարկման փոխադրված վեկտորն է,

$\bar{y}^* = (y_1, \dots, y_n)$ -ն տեխնոլոգիական գործընթացների ինտենսիվությունների փոխադրված վեկտորն է:

Ինչպես արդեն նշեցինք, զուտ արտադրանքն իրացվում է էկզոգեն շուկաներում՝ երկրի բնակչության կողմից ներդրումային եւ պետական ծախսերի միջոցով, ինչպես նաեւ արտահանմամբ: Համակարգի կողմից թողարկվող արտադրանքների մնացած մասը սպառվում է համակարգի ներսում՝ էնդոգեն շուկաներում, որտեղ շուկայական պահանջարկն ամբողջովին ձեւավորվում է՝ կախված էկզոգեն շուկաների պահանջարկից:

Բացի վերոհիշյալ էկզոգեն շուկաներից կան եւս երկու էկզոգեն շուկաներ, որոնք անմիջականորեն առնչվում են դիտարկվող տնտեսական համակարգի հետ: Դրանք աշխատանքի եւ փողի շուկաներն են:

Էկզոգեն շուկաներում պահանջարկի որոշիչները (դետերմինանտները) պայմանավորված են շուկայի տիպով: Այս շուկաները դիտարկենք հաջորդաբար.

ՆԵՐՔԻՆ ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐ

Այստեղ շուկայական պահանջարկի հիմնական որոշիչներն են բնակչության եկամուտներն ու իրական տոկոսադրույքը: Ընդ որում բնակչության եկամուտները պահանջարկի վրա թողնում են դրական ազդեցություն, իսկ իրական տոկոսադրույքը՝ բացասական: Այսինքն՝ եկամուտների աճը բերում է պահանջարկի ընդլայնման, իսկ տոկոսադրույքի աճը բարձրացնում է բնակչության խնայողությունների նկատմամբ ձգտումը՝ կրճատելով սպառողական պահանջարկը: Հաշվի առնելով այն, որ եկամուտների կազմում աշխատավարձը վճռորոշ մաս է հանդիսանում, բավարար ճշտությամբ կարելի է ընդունել եկամուտների չափը՝ կախված աշխատավարձի մեծությունից:

Այսպիսով, սպառողական տիպի i -րդ արտադրանքի շուկայական պահանջարկն ընդհանուր դեպքում կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$C_i = \alpha_{i0} + \sum_{q=1}^n \alpha_{iq} p_q + \sum_{j=1}^m \beta_{ij} \tilde{a}_j w_j y_j - \gamma_i r, \quad (IV.6)$$

որտեղ՝

p_q -ն սպառողական տիպի q -րդ արտադրանքի գինն է,

w_j -ն j -րդ տեխնոլոգիական գործընթացում աշխատանքի միավորի դիմաց վճարվող աշխատավարձի չափն է:

$r = i_n - \pi^e$ - ներքին իրական տոկոսադրույքն է,

i_n -ը ներքին նոմինալ տոկոսադրույքն է,

π^e -ն սղաճի սպասվելիք ընթացքն է:

Վերը նշված կախվածությունն իրենից ներկայացնում է էկոնոմետրական հավասարում, որտեղ α_{i0} , α_{iq} , β_{ij} , γ_i , ռեգրեսիոն գործակիցները որոշվում են տվյալ շուկաների մարքեթինգային ուսումնասիրության վիճակագրական տվյալներից՝ էկոնոմետրական մեթոդներով: Այստեղ հարկ է նշել, որ համակարգի կողմից թողարկվող ոչ բոլոր արտադրանքներն են սպառվում բնակչության կողմից: Հետևաբար, վերը նշված գործակիցների մի մասը հավասար է զրոյի:

ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՇՈՒԿԱՆԵՐ

Այստեղ շուկայական պահանջարկի հիմնական որոշիչներն են արտադրության ծավալներն ու ներքին իրական տոկոսադրույքը: Ընդ որում արտադրության ծավալները ներդրումային պահանջարկի վրա թողնում են դրական ազդեցություն, իսկ տոկոսադրույքը՝ բացասական:

Արտադրության ծավալների եւ ներդրումների միջեւ ուղիղ կապը բազմիցս հաստատված է էմպիրիկ ուսումնասիրություններով: Հաշվի առնելով, որ արտադրության ծավալներն անմիջականորեն պայմանավորված են տեխնոլոգիական գործընթացների ինտենսիվություններով՝ կունենանք՝

$$I_i = \xi_{i0} + \sum_{q=1}^n \xi_{iq} p_q + \sum_{j=1}^m \zeta_{ij} y_j - \eta_i r, \quad (IV.7)$$

$i=1, \dots, n$

որտեղ p_q -ն q -րդ ներդրումային տեսակի պրոդուկտի գինն է:

Քանի որ համակարգի կողմից թողարկվող ոչ բոլոր պրոդուկտներն են են հանդիսանում ներդրումային տիպի ապրանքներ, ապա ξ_{i0} , ξ_{iq} , ζ_{ij} , η_i համապատասխան գործակիցները հավասար են զրոյի:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐ

Այս տիպի շուկաներում հիմնական որոշիչներն են արտարժույթի փոխանակման կուրսը եւ արտաքին տոկոսադրույքը: Փոխանակման կուրսն արտահանման վրա թողնում է դրական ազդեցություն, իսկ արտաքին տոկոսադրույքը՝ բացասական: Հետեւաբար, արտահանվող i -րդ արտարժանքի նկատմամբ պահանջարկն ընդհանուր դեպքում ունի հետեւյալ տեսքը՝

$$X_i = \vartheta_{i0} + (1/E) \sum_{q=1}^n \vartheta_{iq} p_q - \mu_i r^* \quad (IV.8)$$

$i=1, \dots, n$

որտեղ՝
 p_q -ն արտահանվող q -րդ պրոդուկտի գինն է՝ դրամ,
 E -ն արտարժույթի փոխանակման կուրսն է,
 r^* -ը արտաքին տոկոսադրույքն է:

Այստեղ նույնպես պետք է հաշվի առնել, որ ոչ բոլոր արտարժանքներն են արտահանվող: Հետեւաբար, ϑ_{i0} , ϑ_{iq} , μ_i համապատասխան գործակիցները հավասար են զրոյի:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱ

Այս շուկայում յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական գործընթացի նկատմամբ ձեւավորվում է համապատասխան աշխատանքի առաջարկ՝

$$L_j = \lambda_{j0} + \sum_{q=1}^m \lambda_{jq} W_q \quad (IV.9)$$

$j=1, \dots, m$

որտեղ՝ W_q -ն q -րդ տեխնոլոգիական պրոցեսում միավոր աշխատանքի դիմաց վճարվող աշխատավարձն է:

ՓՈՂԻ ՇՈՒԿԱ

Այս շուկայում փողի նկատմամբ M^D պահանջարկն ընդհանուր դեպքում ունի հետեւյալ տեսքը՝

$$M^D = P f(i, Q), \quad (IV.10)$$

որտեղ
 Q -ն իրական համախառն ներքին արդյունքն է,
 P -ն համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) գնային դեֆլյատորն է:

Համախառն ներքին արդյունքը որոշվում է հետեւյալ բանաձեւով՝

$$ՀՆԱ = \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_i y_j, \quad (IV.11)$$

որտեղ՝ p_i -ն ընթացիկ ժամանակաշրջանի գներն են:

Գնային դեֆլատորի արժեքը կլինի՝

$$P = \frac{\sum U}{Q} \quad (IV.12)$$

որտեղ

$$Q = \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_{io} y_j,$$

p_{io} -ն i -րդ պրոդուկտի բազային ժամանակաշրջանի գինն է:

Ըստ Բաունոլ – Թոբինի առավել տարածում գտած փողի պահանջարկի մոդելի՝

$$M^D = P \left(\frac{bQ}{2i_n} \right)^{1/2} \quad (IV.13)$$

որտեղ b -ն տրանսակցիոն ծախսերը բնութագրող պարամետրն է:

Հաշվի առնելով (IV.11) եւ (IV.12) առնչությունները՝ որոշ ձեւափոխություններից հետո կստանանք՝

$$M^D = \left(\frac{b}{2i_n \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_{io} y_j} \right)^{1/2} \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_i y_j: \quad (IV.14)$$

Էկզոգեն շուկաներում իրացվող պրոդուկտները եւ դրանք թողարկող տեխնոլոգիական պրոցեսները համապատասխանաբար կանվանենք էկզոգեն պրոդուկտներ եւ էկզոգեն տեխնոլոգիական պրոցեսներ:

Այդ պրոդուկտների եւ պրոցեսների տարանջատման նպատակով ներմուծենք հետեւյալ օժանդակ ֆունկցիաները՝

$$g_i^{(o)} = \begin{cases} 1, & \text{եթե } i\text{-րդ պրոդուկտը իրացվում է էկզոգեն շուկայում,} \\ 0, & \text{եթե } i\text{-րդ պրոդուկտը չի իրացվում էկզոգեն շուկայում,} \end{cases} \quad (IV.15)$$

$i=1, \dots, n$

$$f_j^{(o)} = \begin{cases} 1, & \text{եթե } \sum_{i=1}^n g_i^{(o)} b_{ij} \neq 0, \\ 0, & \text{եթե } \sum_{i=1}^n g_i^{(o)} b_{ij} = 0, \end{cases} \quad (IV.16)$$

$j=1, \dots, m$

Տնտեսական համակարգի հավասարակշռության համար անհրաժեշտ է, որ առաջին հերթին հավասարակշռության մեջ գտնվեն էկզոգեն շուկաները: Նրանց հավասարակշռության համար անհրաժեշտ են հետեւյալ պայմանները՝

$$\sum_{j=1}^m f_j^{(o)} b_{ij} y_j = g_i^{(o)} (C_i + I_i + X_i + G_i) \quad (IV.17)$$

$i=1, \dots, n$

$$\tilde{a}_j y_j = \lambda_{jo} + \sum_{q=1}^m \lambda_{jq} w_q \quad (IV.18)$$

$j=1, \dots, m$

$$M = \left(\frac{b}{2i_n \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_{io} y_j} \right)^{1/2} \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_i y_j \quad (IV.19)$$

որտեղ

G_i -ն i -րդ էկզոգեն պրոդուկտի նկատմամբ պետական պահանջարկն է, որը որոշվում է պետական բյուջեյի կազմավորման գործընթացում,

$M = \Phi M_h$ - փողի առաջարկն է,

M_h -ը բարձր արդյունավետության փողի զանգվածն է,

Φ -ը փողի բազմարկիչն է:

Հաշվի առնելով (IV.6) - (IV.8) առնչությունները՝ որոշ ձեւափոխություններից հետո (IV.17)- (IV.19) պայմանները կընդունեն հետեւյալ տեսքը՝

$$g_i^{(o)} \sum_{q=1}^n g_q^{(o)} \chi_{iq} p_q + g_i^{(o)} \sum_{j=1}^m (\beta_{ij} \tilde{a}_j w_j + \zeta_{ij} - f_j^{(o)} b_{ij}) y_j + g_i^{(o)} \theta_i = 0$$

(IV.20)

$i=1, \dots, n$

$$\sum_{q=1}^m \lambda_{jq} w_q - \tilde{a}_j y_j + \lambda_{j0} = 0$$

(IV.21)

$j=1, \dots, m$

$$\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_{io} y_j - \frac{b}{2(r+\pi^e)} \left(\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_{io} y_j \right)^2 = 0$$

(IV.22)

որպես

$$\chi_{iq} \alpha_{iq} + \xi_{iq} + (1/E) \vartheta_{iq}$$

$$\theta_i = \alpha_{io} + \xi_{io} + \vartheta_{io} + G_i - \gamma_i r - \eta_i r - \mu_i r^*$$

(IV.23)

$i=1, \dots, n \quad q=1, \dots, n$

Այժմ դիտարկենք էկզոգեն տեխնոլոգիական գործընթացների շահույթները`

$$\pi_j = f_j^{(o)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i}) b_{ij} - g_i^{(o)} a_{ij}] p_i - \sum_{i=1}^n (1 - g_i^{(o)}) a_{ij} p_i - \sum_{i=1}^{\ell} (1 + t_{2i}) a_{ij} p_i^e - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j w_j \right\} y_j$$

(IV.24)

$j=1, \dots, m$

որտեղ
 p_i -ն տնտեսական համակարգի կողմից թողարկվող i -րդ պրոդուկտի

գինն է,
 p_i^e -ն տնտեսական համակարգի կողմից ներմուծվող i -րդ նախնական պրոդուկտի գինն է,
 t_{1i} -ն i -րդ պրոդուկտի իրացումից զանձվող անուղղակի հարկի դրույքաչափն է,
 t_{2i} -ն i -րդ նախնական պրոդուկտի ներմուծման մաքսային դրույքաչափն է,
 t_{3j} -ն j -րդ տեխնոլոգիական պրոցեսի կողմից կատարվող սոցիալական ապահովագրության վճարների դրույքաչափն է:

Հաշվի առնելով այն, որ յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական պրոցես տնտեսական գործունեության արդյունքում ձգտում է մաքսիմիզացնել իր շահույթը` պետք է բավարարվեն հետևյալ պայմանները`

$$\frac{\partial \pi_j}{\partial y_j} = f_j^{(o)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i}) b_{ij} - g_i^{(o)} a_{ij}] \frac{\partial p_i}{\partial y_j} - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j \frac{\partial w_j}{\partial y_j} \right\} y_j + f_j^{(o)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i}) b_{ij} - g_i^{(o)} a_{ij}] p_i - \sum_{i=1}^n (1 - g_i^{(o)}) a_{ij} p_i - \sum_{i=1}^{\ell} (1 + t_{2i}) a_{ij} p_i^e - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j w_j \right\} = 0$$

(IV.25)

$j=1, \dots, m$

Հավասարումների (IV.20) եւ (IV.21) համակարգերից ակնհայտ է, որ էկզոգեն արտադրանքների $g_i^{(o)} p_i$ գները եւ $f_j^{(o)} w_j$ աշխատավարձերը հանդիսանում են ոչ բացահայտ ֆունկցիաներ y_j ինտենսիվություններից: Հետևաբար, $g_i^{(o)} f_j^{(o)} \partial \pi_j / \partial y_j$, $f_j^{(o)} \partial w_j / \partial y_j$ ածանցյալների որոշման համար կիրառենք ոչ բացահայտ ֆունկցիաների ածանցման մեթոդը:

$$g_i^{(o)} (\beta_{ij} \tilde{a}_j w_j + \zeta_{ij} - f_j^{(o)} b_{ij}) + g_i^{(o)} \beta_{ij} \tilde{a}_j y_j \frac{\partial w_j}{\partial y_j} + g_i^{(o)} \sum_{q=1}^n g_q^{(o)} \chi_{iq} \frac{\partial p_q}{\partial y_j} = 0$$

(IV.26)

$i=1, \dots, n, \quad j=1, \dots, m$

$$-\tilde{a}_j + \sum_{q=1}^m \lambda_{jq} \frac{\partial w_q}{\partial y_j} = 0 \quad (IV.27)$$

$j=1, \dots, m$

Համակարգի կողմից թողարկվող արտադրանքների կազմից առաջին կարգի էնդոգեն արտադրանքների եւ առաջին կարգի էնդոգեն տեխնոլոգիական գործընթացների տարանջատման համար ներմուծենք հետեւյալ օժանդակ ֆունկցիաները՝

$$g_j^{(1)} = \begin{cases} 1, & \text{եթե } (1 - g_i^{(0)}) \sum_{j=1}^m f_j^{(0)} a_{ij} \neq 0 \\ 0, & \text{եթե } (1 - g_i^{(0)}) \sum_{j=1}^m f_j^{(0)} a_{ij} = 0 \end{cases} \quad (IV.28)$$

$i=1, \dots, n$

$$f_j^{(1)} = \begin{cases} 1, & \text{եթե } \sum_{i=1}^n g_i^{(1)} b_{ij} \neq 0 \\ 0, & \text{եթե } \sum_{i=1}^n g_i^{(1)} b_{ij} = 0 \end{cases} \quad (IV.29)$$

$j=1, \dots, m$

Այստեղ պետք է հաշվի առնել նաեւ այն կարելու հանգամանքն, որ առաջին կարգի էնդոգեն պրոդուկտների նկատմամբ լրացուցիչ պահանջարկ կարող են ներկայացնել նաեւ էնդոգեն շուկաներում իրենց պրոդուկտն իրացնող տեխնոլոգիական պրոցեսները: Այս նկատառումից ելնելով՝ առաջին կարգի էնդոգեն պրոդուկտների նկատմամբ ամբողջական պահանջարկը կընդունի հետեւյալ տեսքը՝

$$Q_i = g_i^{(1)} \sum_{j=1}^m f_j^{(0)} a_{ij} y_j + g_i^{(1)} \sum_{j=1}^m (1 - f_j^{(0)}) a_{ij} y_j \quad (IV.30)$$

$i=1, \dots, n$

Առաջին կարգի էնդոգեն շուկաների հավասարակշռության համար, առաջին կարգի էնդոգեն պրոդուկտների թողարկումը պետք է հավասար լինի այդ պրոդուկտների նկատմամբ ամբողջական պահանջարկին՝

$$\sum_{j=1}^m f_j^{(1)} b_{ij} y_j = g_j^{(1)} \sum_{j=1}^m f_j^{(0)} a_{ij} y_j + g_j^{(1)} \sum_{j=1}^m (1 - f_j^{(0)}) a_{ij} y_j \quad (IV.31)$$

$i=1, \dots, n$

Հաշվի առնելով այն, որ առաջին կարգի էնդոգեն պրոդուկտներ սպառող տեխնոլոգիական պրոցեսների շարքում կարող են լինել նաեւ առաջին կարգի էնդոգեն տեխնոլոգիական պրոցեսներ՝ նպատակահարմար է (IV.31) արտահայտություններում նրանց տարանջատումը՝

$$g_i^{(1)} \sum_{j=1}^m f_j^{(0)} a_{ij} y_j + \sum_{j=1}^m [g_i^{(1)} (1 - f_j^{(0)}) a_{ij} - f_j^{(1)} b_{ij}] y_j = 0 \quad (IV.32)$$

$i=1, \dots, n$

Այժմ դիտարկենք առաջին կարգի էնդոգեն տեխնոլոգիական պրոցեսների շահույթները՝

$$\pi_j = f_j^{(1)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i}) b_{ij} - (g_i^{(0)} + g_i^{(1)}) a_{ij}] p_i - \sum_{i=1}^n (1 - g_i^{(0)} - g_i^{(1)}) a_{ij} p_i - \sum_{i=1}^l (1 + t_{2i}) a_{ij}^e p_i^e - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j w_j \right\} y_j \quad (IV.33)$$

$j=1, \dots, m$

Նրանց մաքսիմիզացման պայմանները կլինեն՝

$$\begin{aligned} \frac{\partial \pi_j}{\partial y_j} = & f_i^{(1)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i})b_{ij} - (g_i^{(0)} + g_i^{(1)})a_{ij}] \frac{\partial p_i}{\partial y_j} - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j \frac{\partial w_j}{\partial y_j} \right\} y_j + \\ & + f_j^{(1)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i})b_{ij} - (g_i^{(0)} + g_i^{(1)})a_{ij}] p_i - \sum_{i=1}^n (1 - g_i^{(0)} - g_i^{(1)}) a_{ij} p_i - \right. \\ & \left. - \sum_{i=1}^l (1 + t_{2i}) a_{ij} p_i - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j w_j \right\} = 0 \end{aligned} \quad (IV.34)$$

$j=1, \dots, m$

Այս հավասարումներում $\partial p_j / \partial y_j$ անհայտների որոշման համար դիտարկենք առաջին կարգի էնդոգեն շուկաների հավասարակշռության (IV.32) պայմանները, որտեղ՝

$$g_i^{(1)} \sum_{j=1}^m f_j^{(0)} a_{ij} y_j \quad (IV.35)$$

$i=1, \dots, n$

արտահայտությունները տվյալ շուկաներում էկզոգեն տեխնոլոգիական պրոցեսների պահանջարկներն են: Իրենց հերթին այդ պրոցեսների ինտենսիվությունները (IV.25) հավասարումների միջոցով անմիջականորեն կախված են առաջին կարգի էնդոգեն պրոդուկտների գներից, ինչը կրում է ոչ բացահայտ բնույթ: Յետևաբար, (IV.32) հավասարումները կարող են դիտարկվել՝ որպես առաջին կարգի էնդոգեն պրոդուկտների գների ոչ բացահայտ ֆունկցիաներ՝ առաջին կարգի էնդոգեն տեխնոլոգիական պրոցեսների ինտենսիվություններից: Այժմ որոշենք $\partial p_j / \partial y_j$ ածանցյալները: Անբացահայտ ֆունկցիաների տեսության համաձայն կստանանք՝

$$\begin{aligned} [g_i^{(1)}(1 - f_j^{(0)})a_{ij} - f_j^{(1)}b_{ij}] + g_i^{(1)}(1 - f_j^{(0)}) \sum_{s=1}^m f_s^{(0)} a_{is} \frac{\partial y_s}{\partial y_j} + \\ + g_i^{(1)}(1 - f_j^{(0)}) \sum_{s=1}^m \sum_{q=1}^n f_s^{(0)} g_q^{(1)} \frac{\partial y_s}{\partial p_q} \cdot \frac{\partial p_q}{\partial y_j} = 0 \end{aligned} \quad (IV.36)$$

$i=1, \dots, n \quad j=1, \dots, m$

Հավասարումների (IV.36) համակարգում ի հայտ են եկել նոր անհայտ ածանցյալներ՝ $\partial y_s / \partial y_j$ եւ $\partial y_s / \partial p_q$: Նրանց նկատմամբ հավասարումները պետք է ստանալ (IV.25) համակարգից: Ոչ բացահայտ ֆունկցիաների տեսության համաձայն, որոշ ձեւափոխություններից հետո կստանանք՝

$$\begin{aligned} f_j^{(0)}(1 - f_k^{(0)}) \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i})b_{ij} - g_i^{(0)} a_{ij}] \left[\frac{\partial p_i}{\partial y_k} + \frac{\partial p_i}{\partial y_j} \cdot \frac{\partial y_j}{\partial y_k} + \right. \quad (IV.37) \\ \left. + \sum_{s=1}^m f_s^{(0)} \frac{\partial p_i}{\partial y_s} \cdot \frac{\partial y_s}{\partial y_k} \right] - f_j^{(0)}(1 - f_k^{(0)})(1 + t_{3j}) \tilde{a}_j \left(\frac{\partial w_j}{\partial y_k} + \frac{\partial w_j}{\partial y_j} \cdot \frac{\partial y_j}{\partial y_k} + \right. \\ \left. + \sum_{s=1}^m f_s^{(0)} \frac{\partial w_j}{\partial y_s} \cdot \frac{\partial y_s}{\partial y_k} \right) = 0 \quad j=1, \dots, m \quad k=1, \dots, m \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} f_j^{(0)} g_i^{(0)} [a_{ij} - (1 + t_{3j}) \frac{\partial w_j}{\partial y_j} \cdot \frac{\partial y_j}{\partial p_i} - (1 + t_{3j}) \sum_{s=1}^m f_s^{(0)} \frac{\partial w_j}{\partial y_s} \cdot \frac{\partial y_s}{\partial p_i}] + \\ + f_j^{(0)} g_i^{(1)} \sum_{q=1}^n [(1 - t_{1q})b_{qj} - g_q^{(0)} a_{qj}] \left[\frac{\partial p_q}{\partial y_j} \cdot \frac{\partial y_j}{\partial p_i} + \sum_{s=1}^m f_s^{(0)} \frac{\partial p_q}{\partial y_s} \cdot \frac{\partial y_s}{\partial p_i} \right] = 0 \end{aligned} \quad (IV.38)$$

$i=1, \dots, n \quad j=1, \dots, m$

Առաջին կարգի էնդոգեն տեխնոլոգիական պրոցեսներն իրենց հերթին սպառում են համակարգի կողմից թողարկված որոշակի պրոդուկտներ:

Այդ պրոդուկտներից նրանք, որոնք չեն պատկանում առաջին կարգի էնդոգեն պրոդուկտների թվին, կանվանենք երկրորդ կարգի էնդոգեն պրոդուկտներ, իսկ իրացման շուկաները՝ երկրորդ կարգի էնդոգեն շուկաներ: Այդ պրոդուկտները թողարկող տեխնոլոգիական պրոցեսները կանվանենք երկրորդ կարգի էնդոգեն տեխնոլոգիական պրոցեսներ:

Երկրորդ կարգի էնդոգեն պրոդուկտների եւ տեխնոլոգիական պրոցես-

ների տարանջատման համար ներմուծենք հետևյալ օժանդակ ֆունկցիաները՝

$$g_i^{(2)} = \begin{cases} 1, & \text{եթե } (1 - g_i^{(0)})(1 - g_i^{(1)}) \sum_{j=1}^m f_j^{(1)} a_{ij} \neq 0, \\ 0, & \text{եթե } (1 - g_i^{(0)})(1 - g_i^{(1)}) \sum_{j=1}^m f_j^{(1)} a_{ij} = 0, \end{cases} \quad (IV.39)$$

$$f_j^{(2)} = \begin{cases} 1, & \text{եթե } \sum_{i=1}^n g_i^{(2)} b_{ij} \neq 0, \\ 0, & \text{եթե } \sum_{i=1}^n g_i^{(2)} b_{ij} = 0, \end{cases} \quad (IV.40)$$

$j=1, \dots, m$

Երկրորդ կարգի էնդոգեն պրոդուկտների նկատմամբ ամբողջական պահանջարկը կլինի՝

$$Q_i = g_i^{(2)} \sum_{j=1}^m f_j^{(1)} a_{ij} y_j + g_i^{(2)} \sum_{j=1}^m (1 - f_j^{(1)}) a_{ij} y_j \quad (IV.41)$$

$i=1, \dots, n$

Երկրորդ կարգի էնդոգեն շուկաների հավասարակշռության համար պետք է տեղի ունենան հետևյալ պայմանները՝

$$\sum_{j=1}^m f_j^{(2)} b_{ij} y_j = g_i^{(2)} \sum_{j=1}^m f_j^{(1)} a_{ij} y_j + g_i^{(2)} \sum_{j=1}^m (1 - f_j^{(1)}) a_{ij} y_j \quad (IV.42)$$

$i=1, \dots, n$

Երկրորդ կարգի էնդոգեն տեխնոլոգիական պրոցեսների շահույթները կլինեն՝

$$\pi_j = f_j^{(2)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i}) b_{ij} - (g_i^{(0)} + g_i^{(1)} + g_i^{(2)}) a_{ij}] p_i - \sum_{i=1}^n (1 - g_i^{(0)} - g_i^{(1)} - g_i^{(2)}) a_{ij} p_i - \sum_{i=1}^{\ell} [(1 + t_{2i}) a_{ij} p_i^e - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j w_j] y_j \right\} \quad (IV.43)$$

$j=1, \dots, m$

Քանի որ (IV.39) - (IV.43) առնչությունները հանդիսանում են ելակետային՝ երկրորդ կարգի էնդոգեն պրոցեսների համար, ապա նրանց տեսքից ակնհայտ են դառնում հետագա հաշվարկների օրինաչափությունները: Այդ հաշվարկները փաստորեն իրենցից ներկայացնում են իտեռացիաներ: Գրենք z-րդ կարգի էնդոգեն պրոդուկտներին եւ տեխնոլոգիական պրոցեսներին համապատասխան հավասարումները՝

$$g_i^{(z)} = \begin{cases} 1, & \text{եթե } \prod_{s=0}^{z-1} (1 - g_i^{(s)}) \sum_{j=1}^m f_j^{(z-1)} a_{ij} \neq 0, \\ 0, & \text{եթե } \prod_{s=0}^{z-1} (1 - g_i^{(s)}) \sum_{j=1}^m f_j^{(z-1)} a_{ij} = 0, \end{cases} \quad (IV.44)$$

$i=1, \dots, n$

$$f_j^{(z)} = \begin{cases} 1, & \text{եթե } \sum_{i=1}^n g_i^{(z)} b_{ij} \neq 0, \\ 0, & \text{եթե } \sum_{i=1}^n g_i^{(z)} b_{ij} = 0, \end{cases} \quad (IV.45)$$

$j=1, \dots, n$

$$\sum_{j=1}^m f_j^{(z)} b_{ij} y_j = g_i^{(z)} \sum_{j=1}^m f_j^{(z-1)} a_{ij} y_j + g_i^{(z)} \sum_{j=1}^m (1 - f_j^{(z-1)}) a_{ij} y_j = 0 \quad (IV.46)$$

$i=1, \dots, n$

$$f_j^{(z)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i}) b_{ij} - \sum_{s=0}^{z-1} g_i^{(s)} a_{ij}] \frac{\partial p_i}{\partial y_j} - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j \frac{\partial w_j}{\partial y_j} \right\} y_j + f_j^{(z)} \left\{ \sum_{i=1}^n [(1 - t_{1i}) b_{ij} - \sum_{s=0}^{z-1} g_i^{(s)} a_{ij}] p_i - \sum_{i=1}^n (1 - \sum_{s=0}^{z-1} g_i^{(s)}) a_{ij} p_i - \sum_{i=1}^{\ell} (1 + t_{2i}) a_{ij} p_i^e - (1 + t_{3j}) \tilde{a}_j w_j \right\} = 0, \quad j=1, \dots, m \quad (IV.47)$$

$$[g_i^{(z)}(1-f_j^{(z-1)})a_{ij}-f_j^{(z)}b_{ij}] + g_i^{(z)}(1-f_j^{(z-1)})\sum_{s=1}^m f_s^{(z-1)} a_{is} \frac{\partial y_s}{\partial y_j} + g_i^{(z)}(1-f_j^{(z-1)}) \cdot \sum_{s=1}^m \sum_{q=1}^n f_s^{(z-1)} g_q^{(z)} \frac{\partial y_s}{\partial p_q} \cdot \frac{\partial p_q}{\partial y_j} = 0 \quad (IV.48)$$

$i=1, \dots, n \quad j=1, \dots, m$

$$f_j^{(z-1)}(1-f_k^{(z-1)})\sum_{i=1}^n [(1-t_{1i})b_{ij} + g_i^{(z-1)}a_{ij}][\frac{\partial p_i}{\partial y_k} + \frac{\partial p_i}{\partial y_j} \cdot \frac{\partial y_j}{\partial y_k} + \sum_{s=1}^m f_s^{(z-1)} \frac{\partial p_i}{\partial y_s} \cdot \frac{\partial y_s}{\partial y_k}] - f_j^{(z-1)}(1-f_k^{(z-1)})(1+t_{3j})\tilde{a}_j (\frac{\partial w_j}{\partial y_k} + \frac{\partial w_j}{\partial y_j} \cdot \frac{\partial y_j}{\partial y_k} + \sum_{s=1}^m f_s^{(z-1)} \frac{\partial w_j}{\partial y_s} \cdot \frac{\partial y_s}{\partial y_k}) = 0 \quad (IV.49)$$

$j=1, \dots, m \quad k=1, \dots, m$

$$f_j^{(z-1)} g_i^{(z)} [a_{ij} - (1+t_{3j}) \frac{\partial w_j}{\partial y_j} \cdot \frac{\partial y_j}{\partial p_i} - (1+t_{3j}) \sum_{s=1}^m f_s^{(z-1)} \frac{\partial w_j}{\partial y_s} \cdot \frac{\partial y_s}{\partial p_i}] + f_j^{(z-1)} g_i^{(z)} \sum_{q=1}^n [(1-t_{1q})b_{qj} - g_q^{(z-1)} a_{qj}][\frac{\partial p_q}{\partial y_j} \cdot \frac{\partial y_j}{\partial p_i} + \sum_{s=1}^m f_s^{(z-1)} \frac{\partial p_q}{\partial y_s} \cdot \frac{\partial y_s}{\partial p_i}] = 0 \quad (IV.50)$$

$i=1, \dots, n \quad j=1, \dots, m$

Իտեռացիոն հաշվարկները կավարտվեն որեւէ ω -րդ քայլում, երբ տեղի ունենա հետևյալ պայմանը՝

$$\sum_{i=1}^n \sum_{z=1}^{\omega} g_i^{(z)} = n \quad (IV.51)$$

Այսպիսով, տնտեսական համակարգը կգտնվի հավասարակշռության մեջ, եթե տեղի ունենան (IV.20) - (IV.22), (IV.26), (IV.27), (IV.46) - (IV.51) հավասարումները: Այս հավասարումներում մասնակցում են տնտեսական քաղաքականության $G_i, E, M_n, \phi, i_n, b, t_{1i}, t_{2i}, t_{3j}$ գործիքները, որոնց ֆիքսված արժեքների դեպքում գործընթացների y_{3j} ինտենսիվությունները, պրոդուկտների p_i գները եւ w_j աշխատավարձերը ստանում են իրենց որոշակի արժեքները: Հետևաբար, այդ գործիքների արժեքների փոփոխումներով կարելի է հասնել (y_j, p_i, w_j) համախմբության կոնկրետ արժեքների: Սակայն պետք է հաշվի առնել այն կարեւոր հանգամանքը, որ այդ գործիքների մեծությունները գործնական քաղաքականության մեջ որոշակիորեն սահմանափակված են: Մասնավորապես պետական G_i ծախսերը ակնհայտորեն սահմանափակ են ներքելից՝

$$G_i \geq G_{imin}, \quad i=1, \dots, n$$

քանի որ հակառակ դեպքում պետությունը չէր կարող իրականացնել իր պարտադիր ֆունկցիաները՝ երկրի անվտանգության եւ ենթակառուցվածքների գործունեության ապահովումը, սոցիալական հարցերի լուծումը եւ այլն:

Մյուս կողմից ակնհայտ է, որ պետական G_i ծախսերը սահմանափակ են նաեւ վերելից՝

$$G_i \leq G_{imax}, \quad i=1, \dots, n$$

որտեղ վերին սահմանի մեծությունը պայմանավորված է հարկային, մաքսային եկամուտների եւ սոցիալական վճարումների սահմանափակ հնարավորություններով, ինչպես նաեւ պետական բյուջեի պակասորդի թույլատրելի չափերով:

Նույնպիսի դատողություններ կարելի է անել նաեւ տնտեսական քաղաքականության մյուս գործիքների վերաբերյալ: Օրինակ, պետությունն ամեն կերպ պետք է նպաստի փողի շուկայում տրանսակցիոն ծախսերի կրճատմանը եւ փողի բազմարկչի առավել չափով մեծացմանը:

Սակայն, այս խնդիրներն առանձին ուսումնասիրություն են պահանջում եւ դուրս են ներկայացվող աշխատության շրջանակներից:

Ինչպես նշվեց երկրորդ գլխում, տնտեսական քաղաքականության հիմ-

նական նպատակը հաճախ ներքին հավասարակշռության ապահովումն է, ինչը բնութագրվում է զբաղվածության հնարավոր բարձր աստիճանով եւ սղաճի թույլատրելի չափով: Այս տեսակետից, քննարկվող մոդելի հիման վրա կարելի է ձեւակերպել տնտեսության օպտիմալ պետական կառավարման խնդիր, որտեղ որպես նպատակային ֆունկցիա է հանդիսանում տեխնոլոգիական պրոցեսների ինտենսիվությունների գումարը՝

$$\sum_{j=1}^m y_j$$

խնդիրը սա է՝ մաքսիմիզացնել նպատակային ֆունկցիայի արժեքը առկա սահմանափակումների պայմաններում

$$\max \sum_{j=1}^m y_j \quad (IV.52)$$

Տեղի ունեն (IV.20)-(IV.22), (IV.26), (IV.27), (IV.46)-(IV.51) հավասարումները:

$$y_i \geq 0, \dots, y_m \geq 0, \quad p_1 > 0, \dots, p_n > 0,$$

$$G_{i\min} \leq G_i \leq G_{i\max}, \quad E_{\min} \leq E \leq E_{\max}, \quad M_{h\min} \leq M_h \leq M_{h\max},$$

$$\phi_{\min} \leq \phi, \quad 0 < b \leq b_{\max}, \quad i_{n\min} \leq i_n \leq i_{n\max},$$

$$t_{1\min} \leq t_{1i} \leq t_{1\max}, \quad t_{2\min} \leq t_{2i} \leq t_{2\max}, \quad t_{3\min} \leq t_{3j} \leq t_{3\max},$$

$$P = \frac{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_i y_j}{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n b_{ij} p_{i0} y_j} \leq P_{\max}:$$

Սա իրենից ներկայացնում է մաթեմատիկական ոչ գծային ծրագրավորման խնդիր, որի լուծման համար կարելի է կիրառել ոչ գծային ծրագրավորման համապատասխան մեթոդները:

Հարկ է նշել, որ վերոհիշյալ խնդիրը դիտարկվում է տնտեսական կարճատեւ ժամանակաշրջանների համար, երբ տնտեսական համակարգում

առկա կապիտալի մեծությունը անփոփոխ է: Հետեւաբար, տեխնոլոգիական պրոցեսների y_j ինտենսիվությունները բնականաբար սահմանափակ մեծություններ են, ինչը դեռեւս հաշվի չի առնված վերոհիշյալ օպտիմիզացիոն խնդրում: Դա արված է կանխամտածված՝ քննարկվող մոդելի հնարավորություններն առավել չափով բացահայտելու համար: Այսպես, եթե օպտիմիզացիոն խնդրի լուծման արդյունքում ստացվի $y_j \text{ օպտ} \geq y_j \text{ max}$, ապա անհրաժեշտ է սովյալ պրոցեսի ինտենսիվության համար խնդրի պայմանների մեջ մտցնել $y_j \leq y_j \text{ max}$, սահմանափակումը, իսկ $\partial \pi_j / \partial y_j = 0$ հավասարումը փոխարինել $\partial \pi_j / \partial y_j \geq 0$ անհավասարությամբ եւ օպտիմիզացիոն խնդիրը նորից լուծել:

Այսպիսով, դիտարկվող մոդելը հնարավորություն է տալիս տնտեսական կարճաժամկետ ժամանակաշրջանների համար մշակել անհրաժեշտ տնտեսական քաղաքականություն, ինչպես նաեւ ազգային անվտանգությանը սպառնացող տնտեսական ցնցումների ժամանակ իրականացնել օպտիմալ կառավարում:

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ» ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

Ժամանակակից աշխարհում սեփական ներուժի առավելագույն կենտրոնացումը, տարածաշրջանային և համաշխարհային հավասարակշռության համակարգերում կուտակված էներգիայի ռացիոնալ և նպատակային կիրառումը դառնում են ազգերի և պետությունների առջև ծառայած կենսական հիմնահարցեր:

Հայաստանն այսօր միջազգային ասպարեզում մրցունակ չէ բնական ռեսուրսների, տնտեսական ընդհանուր վիճակի, ֆինանսական համադրված կարողականության չափորոշիչներով: Փոխարենը հայկական գործոնն ուշագրավ և շահավետ դիրք է գրավում մտավոր ներուժի կարողականության կուտակման իմաստով: Մտավոր ներուժի կուտակման և ռացիոնալ կիրառման հիմնահարցը բանալի է հայ ժողովրդի՝ ժամանակակից աշխարհում սեփական ամբողջական ներուժի գնահատման, տեղի ու դերի, հնարավորությունների հստակեցման համար: Համահայկական կազմակերպված մտավոր ներուժը կոչված է դառնալու այն հզոր լծակը, որը Հայաստանին հնարավորություն կտա տեղ գրավել համաշխարհային գործընթացների վրա ազդելու կարողականություն ունեցող երկրների թվում:

Այսպիսով անհրաժեշտություն է դառնում հայկական շարունակականության մոդելի մշակումը, որը հայ ժողովրդի ամբողջական պոտենցիալի պահպանման ու զարգացման ծրագիրն է և իր առանձին բաղադրիչներով օրգանապես շաղկապված ամբողջություն է: Իրավիճակը և առաջիկա զարգացումների հրամայականն առաջնահերթ են դարձնում հիշյալ հիմնահարցը իրականացնելու կոչված, սկզբունքային առումով որակապես նոր միավորի ստեղծման անհրաժեշտությունը: Այդպիսին կարող է դառնալ «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամը, որն իրենից ներկայացնելու է գիտական, մշակութային, հոգևոր ներուժի կազմակերպման, համադրման, կառավարման և գործնական կիրառման մեխանիզմների մշակման կենտրոն:

Համաշխարհային փորձն ունի նմանատիպ կառույցների արդյունավետ աշխատանքի բազմաթիվ օրինակներ: Քաղաքակրթական մրցակցության

արդի փուլ զարգացած շատ երկրներ (Անգլիա, Ֆրանսիա, ԱՄՆ, ԳՖՀ, Գապոնիա, Իրան, Չինաստան) թևակոխում են տասնամյակների, երբեմն հարյուրամյակների պատմություն ունեցող այդպիսի հաստատություններով: Այս կենտրոնների վրա են դրվում պետության մտավոր ներուժի կազմակերպման, նորագույն գիտական մշակումների օգտագործման, գիտական կառավարման տեխնոլոգիաների մշակման, պետական ու հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում դրանց կիրառմամբ, կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման գործառույթները:

Այսպիսի հաստատությունների ձևավորման և արդյունավետ գործունեության հարուստ փորձ ունի նաև հայ ժողովուրդը: Պատմական շրջադարձային փուլերում, երբ առավել ցայտուն, երբեմն ավերիչ էին դրսևորվում քաղաքակրթությունների շփման և փոխազդեցությունների գործընթացները, ի հայտ եկան Նորավանքի, Սանահինի, Գլաձորի, Տաթևի, Սսի համալսարանները՝ որպես մտավոր ներուժի պահպանման, հոգևոր և մշակութային արժեքների հավաքման, կուտակման և վերարտադրման ազգային գեոֆունդի հետագա զարգացումն ապահովող կենտրոններ:

Հիմնադրամի հիմնական առաքելությունն է լինելու դառնալ այն փորձարարական կենտրոնը, որտեղից հայ իրականության ամենատարբեր ոլորտներ պետք է ձգվեն հայոց շարունակականությունն ապահովող ծրագրերն ու դրանց իրականացման մեխանիզմները: Այն միաժամանակ վեր է ածվելու միջազգային գիտահետազոտական և մտավոր կենտրոնի, որն ունակ կլինի արժանիորեն ներկայացնել մեր ժողովրդին համաշխարհային հանրությանը, դառնալով քաղաքակրթությունների լավագույն ձեռքբերումների համադրման և երկխոսության վայր:

Համալսարանի դասախոսներն ու սաները միջնադարի հայ ուսուցչապետերի օրինակով կդառնան հայկական ազգային նոր դպրոցի հիմնադիրներ, որոնք անկախ պետականության պայմաններում կլուծեն գլոբալ ներազդեցություններով թելադրված նոր խնդիրներ և առաջադրանքներ:

ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐԸ

Հիմնադրամն իրականացնելու է հետևյալ հիմնական գործառույթները.

- գիտական մտքի համախմբում,
- գիտահետազոտական գործունեություն,

- ռազմավարական հետազոտությունների իրականացում,
- մասնագետների պատրաստում և վերապատրաստում, կրթամեթոդական նոր մեխանիզմների մշակում և տարածում, տեղեկատվական ցանցի ստեղծում:

ա) Գիտական մտքի համախմբումը ներառում է հետևյալ խնդիրները՝

- համապատասխան մթնոլորտի ձևավորում, հանրապետության և արտերկրի առաջատար մտավորականների համախմբում, գիտական նորագույն մշակումների փոխանակում,
- գիտական կոնֆերանսներ, խորհրդակցություններ, քննարկումներ,
- գիտա-քաղաքական հետազոտություններ:

բ) Գիտահետազոտական հայեցակարգային աշխատանքներ՝

- պետության նպատակների և իրական հնարավորությունների գնահատում, զարգացման մոդելների ձևավորում,
- գործադաշտերի և գործամիջոցների հստակեցում,
- հայ ժողովրդի մարդկային, նյութական և հոգևոր կարողության «գույ-քագրում» չորս միջոցներով՝ մարդկային, կազմակերպական, ֆինանսական և հոգևոր (մշակութային, քաղաքակրթական),
- հասարակության միասնության մոդելի կառուցում, որի հիմքում կընկնեն տարբեր գաղափարական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, կրոնական, մշակութային ուղղվածություն ունեցող միավորների գործունեության համակարգումը և հասարակական համաձայնության առկա հիմնախնդիրների հստակեցումը,
- հետազոտությունների արդյունքների կիրառման մեխանիզմների ճշտում,
- կոնկրետ արդյունքների գործադրման առաջարկությունների ներկայացում:

գ) Ռազմավարական հետազոտությունների իրականացում՝

- ռազմավարության և առաջնահերթությունների ճշտում,
- կոնկրետ նպատակներ հետապնդող ծրագրերի մշակում,
- տարբեր ոլորտներում գործող ծրագրերի և նրանց գործադրման ժամանակացույցերի համադրման մեխանիզմների ձևավորում,
- մարտավարական նշանակության խնդիրների առանձնացում և դա-

սակարգում,

- յուրաքանչյուր ծրագրի ենթատեքստում հնարավոր համախոհ և հակադիր ուժերի տեղաբաշխման քարտեզի կազմում և գործունեության մեխանիզմների ճշգրտում,
- պետական անվտանգության բոլոր չափումներից բխող հատուկ ծրագրերի մշակում, վերջինիս արդյունքում պետական պատվերի մշակում և իրականացման մեխանիզմների ճշգրտում,
- պետական կառավարման օպտիմալ համակարգերի մոդելավորում:

դ) Կրթամեթոդական աշխատանքներ և տեղեկատվական ցանցի ստեղծում՝

- հիմնադրամի իրականացրած հետազոտությունների հիման վրա մեթոդաբանական աշխատանքների իրականացում,
- դասախոսների և ուսանողների վարժանքի (training) ծրագրերի իրականացում,
- կրթական նոր մեխանիզմների մշակում և տարածում գիտակրթական հաստատություններում,
- տարբեր ոլորտների մասնագիտական կադրերի պատրաստում և վերապատրաստում,
- տեղեկատվական-քարոզչական ցանցի հայեցակարգի մշակում,
- քարոզչական համադրման մեխանիզմների ձևավորում,
- համալսարանի իրականացրած աշխատանքների մատուցում հանրությանը,
- հանրությանը մատչելի գրադարանի, համակարգչային ծրագրերի ստեղծում,
- գիտական նորագույն մշակումներին հանրության ծանոթացում:

ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ԱՌԱՋԻԿԱ

ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի գիտական ուսումնասիրությունների ոլորտը կարելի է բնութագրել որպես հայագիտություն, որի բովանդակությունն արդի փուլում էապես ընդլայնվել է, ներառելով մի շարք հասարակական գիտությունների (սոցիոլոգիա, քաղաքագիտու-

թյուն, պատմություն, փիլիսոփայություն, ազգագրություն, մշակութաբանություն, հոգեբանություն և այլն) հատույթում գտնվող հարցադրումներ և դրանց համապատասխան լուծումներ: Եթե անցյալում հայագիտության ուղղվածության վեկտորն ուղղված էր դեպի անցյալը, ապա ներկայումս սուր անհրաժեշտություն է զգացվում վեկտորի սլաքն ուղղել ապագային: Բացի այդ, առաջանում է հայագիտության բովանդակային նոր վեկտոր՝ միտված համակարգված մարտահրավերներին համարժեք պատասխաններ գտնելուն:

Անկախ պետականության պայմաններում հասարակության մեջ աստիճանաբար ձևավորվել է անհրաժեշտություն պարզաբանել, թե որո՞նք են մեր ազգային շահերը, նպատակները, առաջնահերթությունները 21-րդ դարում, ինչպիսի՞ ռազմավարություն և մարտավարություն է պահանջվում նրանց պաշտպանության համար երկրի ներսում և միջազգային ասպարեզում:

Այս իրողությամբ է պայմանավորված հիմնադրամի գիտական ուսումնասիրությունների թեմաների առաջնահերթությունը: Որպես հիմնական ընտրվեցին երկու փոխկապակցված հիմնախնդիրներ՝

- ա. Հայկական գործոնի ձևավորումը 21-րդ դարում
- բ. Ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգ

«Հայկական գործոնի ձևավորումը 21-րդ դարում» թեման ներառում է հետևյալ խնդիրների շրջանակը՝

- արդի գլոբալ գործընթացները և ազգային պետության գործառույթները,
- ազգային շահեր, նպատակներ, առաջնահերթություններ. էություն, բովանդակություն,
- հայկական շարունակականության հայեցակարգը,
- ազգային և պետական շահ ըմբռնումների փոխհարաբերակցությունը,
- ազգային պետությունը, քաղաքացիական հասարակությունը և ժողովրդավարությունը,
- ազգային համաձայնության և միասնականության գաղափարը որպես ազգային պետության ներքին կայունության և զարգացման գրավական, վերջինիս հասարակական, քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր և

մշակութային ռեսուրսները,

- Հայոց Ցեղասպանության ճամաչումը և Պահանջատիրությունը որպես հայկական գործոնի կարևորագույն բաղադրամասեր,
- Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունների մոդելավորման հիմնախնդիրները,
- Սփյուռքի ազգապահպանման գործոնները և հայոց անկախ պետականության գործառույթները,
- ՀՀ արտաքին քաղաքականության և ռազմական դոկտրինայի հիմնադրույթները,
- ազգային պետության կառուցման տնտեսական հիմնավորումները,
- գիտակրթական և մշակութային քաղաքականությունը որպես ազգային պետության ձևավորման կարևորագույն բաղադրամաս,
- անկախ պետականության զարգացման ուղիներն ու հեռանկարները 21-րդ դարում:

«Ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգ» թեման ներառում է խնդիրների հետևյալ շրջանակը.

- ազգային անվտանգության համալիր ծրագրի հիմնադրույթները,
- հազար-բարոյական անվտանգության հիմնադրույթներ,
- մշակութային անվտանգության հիմնադրույթներ,
- կրթական-դաստիարակչական անվտանգության հիմնադրույթներ,
- գիտատեխնիկական անվտանգության հիմնադրույթներ,
- տնտեսական (ֆինանսական) անվտանգության հիմնադրույթներ,
- կոմունիկացիոն անվտանգության հիմնադրույթներ,
- տեղեկատվական անվտանգության հիմնադրույթներ,
- բնապահպանական անվտանգության հիմնադրույթներ,
- ժողովրդագրական անվտանգության հիմնադրույթներ,
- առողջապահական անվտանգության հիմնադրույթներ,
- սահմանամերձ շրջանների անվտանգության հիմնադրույթներ:

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդ՝

Անդրանիկ Սարգսյան - ՀՀ Վարչապետ

Մանուկ Թովուզյան - ՀՀ կառավարության աշխատակազմի
ղեկավար-նախարար

Կարինե Կիրակոսյան - ՀՀ կառավարության աշխատակազմի
ղեկավար-նախարարի տեղակալ

Լևոն Մկրտչյան - ՀՀ Կրթության և գիտության նախարար

Տիգրան Սարգսյան – ՀՀ Կենտրոնական բանկի նախագահ

Արա Ավետիսյան – ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարի տեղակալ

Իրավաբանական հասցե՝

Երևան-10, Կառավարական տուն, 1

Գրասենյակի հասցե՝

Երևան, Գարեգին Նժդեհի, 23

Հեռ. 44-04-72, 44-04-73

Ֆաքս (374 1) 44-04-73

E-mail: noravank@arminco.com